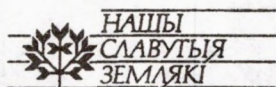

Алесь Горбач

ПЕСНЯЙ ДАВАЎ ЛЮДЗЯМ РАДАСЦЬ

Серыя акадэмічная. Заснаваная ў 1988 годзе

Mr. Zabejda

Алесь Горбач

ПЕСНЯЙ
ДАВАЎ ЛЮДЗЯМ
РАДАСЦЬ

Міхась Забэйда-Суміцкі

МІНСК
«ТЭХНАЛОГІЯ»
2007

УДК 784.071.2(476)(092)+929 Забэ́йда-Суміцкі
ББК 85.314(4 Бел)
Г 67

Галоўны рэдактар серыі
Зьміцер Санько

На франтыспісе — партрэт Міхася Забэ́йды-Суміцкага. Баранавічы, 1938 год

Горбач, А.

Г 67 Песняй даваў людзям радасць : Міхась Забэ́йда-Суміцкі / Алесь Горбач. — Мінск : Тэхналогія, 2007. — 65 с., [9] арк. іл.; партр. — (Нашы славы-тыя землякі).

ISBN 978-985-458-151-4.

Кніга прысвечана жыццю і творчасці выдатнага опернага спевака Міхася Забэ́йды-Суміцкага (1900–1981). Ягоны лірычны тэнар гучэў у тэатрах Харбіна і Мілана, Познані і Прагі. Крытыкі ставілі яго поруч з славытымі мэтрамі сусветнага опернага мастацтва. Здабыў ён славу і як выканаўца народных песняў, праз якія раскрываў асаблівасці беларускай нацыянальнай душы.

Для шырокага кола чытачоў.

УДК 784.071.2 (476) (092) + 929 Забэ́йда-Суміцкі
ББК 85.314 (4 Бел)

ISBN 978-985-458-151-4.

© Горбач А., 2007
© Афармленне.
“Тэхналогія”, 2007

УСТУП

Разважаючы пра геаграфію беларускай дыяспары, міжволі згадаеш коласаўскае “куды не трапяць беларусы...”. Частыя войны, палон, выгнанне, урэшце пошукі заробкаў ды лепшай долі раскідалі нашых суродзічаў па ўсіх кантынентах, па ўсіх кутках свету — Расеі і Польшчы, Канадзе і Аргенціне, Амэрыцы і Аўстраліі. Амаль чацвертая частка беларускага этнасу, каля трох мільёнаў, жыве сёння па-за межамі свае Бацькаўшчыны*.

Гэтакая доля эмігрантаў, што яны, як правіла, змушаныя аддаваць сваю працу, свой талент чужому народу, чужой зямлі, што дала ім прытулак, узбагачаць чужую навуку ці культуру. Але шмат хто з іх, нават жывучы далёка на чужыне, здабыў вялікую славу ды гонар менавіта Беларусі.

Ці не першым ў гэтым шэрагу павінна стаяць імя Міхася Забэйды-Суміцкага — спевака з эўрапейскім імем, якога некалі прыраўноўвалі да Леаніда Собінава, Ціта Скіпа, Энрыка Каруза, іншых славутых мэтраў опернага майстэрства. Шкада толькі, што сярэдне-статыстычны, як сёння прынята казаць, беларус, хоць і далёкі ад мастацтва, здольны згадаць тых жа Каруза, Собінава, урэшце Шаляпіна, але нават не чуў, што наша зямля на світанку XX стагоддзя дала свету не меншы талент, голас якога зачароўваў мільёны сэрцаў у Эўропе, Азіі, Амэрыцы.

Нельга сказаць, што пра Забэйду-Суміцкага зусім нічога і ніколі не пісалі. Можа, нават наадварот. У зорны час спявака яго імя не сыходзіла з старонак харбінскай, італьянскай, польскай, чэшскай прэсы. Здаралася, згадвалі і на Радзіме. Аднак гэта былі сапраўды толькі згадкі, якія не паказвалі асобы спевака, не давалі поўнага ўяўлення пра гэтага выдатнага чалавека і ягоную творчасць, пра ўсё тое, што зрабіў Забэйда

* *Беларуская энцыклапедыя: У 18 т. Мн.: БелЭн, 1998. Т. 6. С. 315.*

для Беларусі, якую так моцна любіў і ад якой амаль усё сваё жыццё быў адарваны. Большасць з апублікаванага пра Міхася Забэйдзі-Суміцкага — гэта фрагменты ягонай эпістальнай спадчыны, газетныя ці часопісныя артыкулы. Дзеля справядлівасці трэба заўважыць, што некаторыя з іх даволі салідныя. У 1938 годзе ў віленскім часопісе “Калосьсе” выйшла праца Адама Станкевіча “Міхал Забэйдзі-Суміцкі і беларуская народная песьня”. А ў 1944-м у “Беларускай газэце” пабачыла свет манаграфія Міколы Шчаглова “Беларускі салавей”, значна паўнейшая і больш дасканалая за папярэднюю — Забэйдзі асабіста інфармаваў М. Шчаглова пры падрыхтоўцы працы, а пасля сам жа ёй карыстаўся пры напісанні аўтабіяграфіі (таму Сяргей Панізнік абсалютна справядліва заўважыў, што ўсе, хто піша пра Забэйдзі, хацелі б таго ці не, у многім паўтараюць Шчаглова*). “Недахоп” манаграфій А. Станкевіча і М. Шчаглова ў тым, што абымаюць яны толькі блізу паловы жыцця спевака.

Напрыканцы 60-х гадоў віленскі беларус, былы рэдактар і выдавец заходнебеларускага часопіса “Калосьсе” Янка Шутовіч загарэўся ідэяй напісаць манаграфію пра артыста, з якім быў асабіста знаёмы з 30-х гадоў. Ён напісаў. Ягоная праца, хоць і не ахоплівала зноў жа ўсяго жыцця Забэйдзі, але была паўнейшая за іншыя. Аднак часопіс “Полымя”, куды аўтар накіраваў свой рукапіс, адмовіўся яго друкаваць — не ўкладвалася біяграфія спевака ў тагачасныя ідэалагічныя рамкі. Неўзабаве Я. Шутовіч памёр, а на ягоную працу неяк і забыліся.

І ўсё ж у савецкай Беларусі ў 60–70-х гадах мінулага стагоддзя пра Забэйдзі пісалі часам у газетах, зрэдку ягоны голас гучэў на радыё, найперш дзякуючы намаганням Рыгора Шырмы, блізкага сябра спевака і галоўнага прапагандыста яго творчасці на радзіме. У канцы 80-х гадоў рэжысёр Рычард Ясініскі зняў фільм “Вяртанне Міхася Забэйдзі” (сцэнар І. Цішчанкі). Аднак лёс фільма нешчаслівы — бадай, разы два паказала яго беларускае тэлебачанне, ды і — на паліцу.

* Панізнік С. Яшчэ адно вяртанне Забэйдзі-Суміцкага // Голас Радзімы. 1994. 3 лютага.

Імя Міхася Забэйд-Суміцкага аўтар гэтых радкоў упершыню сустрэў у кнізе Барыса Сачанкі “Сняцца сны аб Беларусі” ў годзе 1991-м ці 1992-м і быў моцна здзіўлены. Здзіўлены больш тым, што сустрэў у тэксьце знаёмыя геаграфічныя назвы: Шэйпічы, Галоўчыцы, Падароск. “Няўжо тыя самыя Шэйпічы, што праз рэчку Зяльвянку ад маіх Кулянаў? — не давала спакою думка. — Чаму ў такім разе я ніколі нічога не чуў пра такога славутага земляка? Чаму нічога не гаварылі пра яго ў школе? Чаму ніколі не чытаў у газетах?” Не мог паверыць, што талент такога маштабу сапраўды дала свету мая родная Ружаншчына. Бадай, тады ўпершыню у жыцці (пазней гэтае пачуццё давядзецца зведаць яшчэ не раз) я адчуў сябе духоўна абрабаваным. Прыехаўшы дадому, найперш пацікавіўся ў свае бабулі, ці чула яна што пра Забэйд-Суміцкага. “А як жа! — пачуў у адказ, — Быў гэдакі спявака. Мой стары многа пра яго расказваў” (дзед Ёзік быў сам з Шэйпічаў). З гэтага пачалося маё знаёмства з Міхасём Забэйд-Суміцкім. Так, можна сказаць, пачалася і праца над гэтай кніжкай.

Чым больш я даведваўся пра спевака, тым больш захапляў ягоны багаты на розныя падзеі, але не скажаць, каб надта шчаслівы, лёс. Паўтаруся, што ўсяго напісанага і апублікаванага стала яўна недастаткова, каб мець пра яго больш-менш поўнае ўяўленне. Такое ўяўленне змог даць толькі асабісты архіў артыста, што захоўваецца ў Беларускай дзяржаўнай архіве-музеі літаратуры і мастацтва. Тут усё, ад выпіскі з метрычнай кнігі аб нараджэнні да пасведчання аб смерці і некралогу. Сотні перабраных дакументаў і фотаздымкаў розных гадоў, а таксама сустрэчы з людзьмі, што асабіста ведалі артыста, паступова рабілі мяне нібыта Забэйдавым сучаснікам, чалавекам, які прайшоў побач з ім усё ягонае жыццё.

Зрэшты, яшчэ шмат што ў лёсе спевака застаецца невядомым і да канца не зразумелым, нешта яшчэ ўдасца высветліць, знайсці, а штосьці назаўсёды сышло ў нябыт. Магчыма, высветліцца, што ў нейкіх сваіх здагадках ці меркаваннях, выказаных на старонках гэтае кніжкі, я не маю рацыі — няхай будучыя даследнікі

паправяць мяне. Беручыся за гэтую працу, мэту я ставіў адну: імя Міхася Забэйды-Суміцкага, вялікага спевача і слаўнага сына беларускае зямлі, павінна ўрэшце заняць належнае месца як у нашай нацыянальнай гісторыі, мастацтве, так і ў сэрцы і розуме кожнага, хто лічыць сябе беларусам. А каб так сталася — пра гэтае імя людзі павінны ведаць.

Аўтар выказвае шчырую падзяку дырэктару Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва Ганне Запартыка і намесніку дырэктара гэтай установы Ганне Жукавай за дапамогу ў працы з архіўнымі дакументамі; галоўнаму рэдактару газеты “Раённыя будні” (г. Пружаны) Міколу Антанюскаму за малавядомыя звесткі з жыцця М. Забэйды-Суміцкага; гісторыку Міхасю Чарняўскаму за інфармацыю пра Мікалая Лосіка; чэшскай арганізацыі “Чалавек у нядолі”, Беларускай службе “Радые Свабода”, Ёллі Глыбоўскаму і Руслану Равяку за арганізацыю маёй паездкі ў Прагу; галоўнаму рэдактару выдавецтва “Тэхналогія” Зьмітру Санько за дапамогу ў падрыхтоўцы гэтае кнігі да выдання.

НА ПАРОЗЕ ЖЫЦЦЯ

*Дзе нарадзіўся Міхась Забэйда? * Пра бацькоў
нашага героя * Шэйпічы — дарагі сэрцу куток
* Першае далучэнне да музыкі * “Ад маці я
пераняў любоў да песні” * Нялёгкая сіроцкая
доля * У Маладзечанскай настаўніцкай семіна-
рыі * Вайна*

Для кожнага чалавека свет пачынаецца з калыскі, з бацькоўскае хаты, з таго самага краю, які прынята называць “малой радзімай”, з таго мілага сэрцу кутка, дзе чалавек упершыню ўбачыў свет, дзе ўсё да болю ў сэрцы знаёмае і дарагое, дзе ведаеш кожны пагорачак, кожны камень пры дарозе, урэшце — людзей, сярод якіх рос. Гэта тое, што застаецца ў сэрцы, у чалавечай памяці назаўсёды, куды б ні закінуў лёс. Такім дарагім і мілым сэрцу кутком для Міхасы Забэйд-Суміцкага безумоўна была вёска Шэйпічы, што блізу Ружанаў. Праўда, спявак, і сам добра не ведаў, дзе нарадзіўся. У дзяцінстве, зразумела, гэта яго зусім не турбавала. Пазней, калі даводзілася запаўняць розныя анкеты, дакументы, пытаўся ў маці. Але тая была ўжо старая ды не памятала, казалася: “Сыноч, было вас ся-мёра. Я — непісьменная, запісваць не магла. Ці ж магу я памятаць, дзе каторы і калі нарадзіўся? Можа ў Падароску, але можа і на лузе, бо быў у мяне і такі выпадак — пайшла грэбці сена ды там і рассыпалася. Можа гэта якраз ты і быў...”*

Для самога спевака, трэба адзначыць, факт блытаніны з месцам яго нараджэння не быў асабліва істотным. “Цяпер, — пісаў Забэйда ў сваіх успамінах, — калі людзі хутка паляццяць на іншыя планеты (а можа і нараджацца там будуць) хопіць ведаць, што я нарадзіўся

*Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 128, аркуш 4.

на Зямлі, а дзеля паперак-дакументаў — у вёсцы Несцяровічы, дзе нарадзіўся мой бацька”. Ёсць падставы меркаваць, што на самой справе было не так. У асабістым архіве артыст захаваў выпіску з метрычнай кнігі Садэльніцкай царквы аб народжаных у 1900 годзе *. З дакументу мы даведваемся, што нарадзіўся ён 1 чэрвеня (па новым стылі — 14-га), а пахрышчаны быў адзінаццаціга дня таго ж месяца. Адсюль можна меркаваць і пра месца яго з’яўлення на свет. Калі б адбылося гэта ў Шэйпічах, дык там хутчэй за ўсё яго і хрысцілі б, бо тады ў вёсцы была свая царква, якую знішчылі ў часы ваяўнічага атэізму. Несцяровічы ад Садэльнікаў яшчэ далей. І ў адным, і ў другім разе якая патрэба везці хрысціць немаўля недзе за свет? Зусім побач з Садэльнікамі Падароск. Хутчэй за ўсё якраз там і з’явіўся на свет будучы спявак.

Тым не менш, для Міхася Забэйды дарагім і блізкім сэрцу кутком заўсёды былі Шэйпічы. Несцяровічаў ён не памятаў зусім: “Ці была ты калі ў Несцяровічах? Пішуць, што я там нарадзіўся...” — пісаў спявак ужо на схіле жыцця у лісце да сваёй стрыечнай сястры Надзеі Казляк**. Падароск увогуле амаль не згадваў. Тыя пятнаццаць гадоў маленства і дзяцінства прайшлі менавіта ў Шэйпічах***. Адсюль ён пайшоў у вялікі свет, сюды, ужо вядомым спеваком, наведваўся. Тут дажыла век і была пахаваная яго маці. Чытаючы ўспаміны-нататкі Забэйды, яго перапіску з сябрамі, знаёмымі, сваякамі, раз-пораз сустракаем назой гэтае вёскі: “Часамі бачу ў сне наваколле Шэйпіч, рэчку Зяльвянку, дзе хлопцам купаўся, лавіў рыбу, тапіўся. Зімою коўзаўся, як трашчаў лёд...”****.

* Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 256, аркуш 2.

** Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 143, аркуш 90.

*** Варта згадаць, што з гэтай вёскай звязана яшчэ адно выдатнае імя: паэт Галляш Леўчык (Ляўковіч) нарадзіўся, як вядома, у Слоніме, але незадоўга перад тым яго бацькі пераехалі ў горад над Шчарай якраз з тых Шэйпічаў (Беларускія пісьменнікі: Біябібліягр. слоўнік. У 6 т. Мн.: БелЭн, 1994. Т. 4. С. 33).

**** Плавінскі М. Міхась Забэйда-Суміцкі ў маім жыцці // Маладосць. 1993. № 4. С. 242.

Некалькі слоў трэба сказаць пра людзей, каму спявак быў абавязаны не толькі сваім з'яўленнем на свет. Бацька, Іван Забэйда, быў родам з вёскі Несцяровічы Ваўкавыскага павету (сёння — Свіслацкі раён), сваёй зямлі не меў, а таму дзе толькі і кім толькі не працаваў: парабкам, рабочым на будоўлі, млынаром у Падароску. Таму сям'я і пераязджала пэўны час з вёскі ў вёску, таму і існуе тая блытаніна з месцам нараджэння артыста. Іван Забэйда, як успаміналі пазней аднавяскоўцы, вельмі добра спяваў. Ажаніўся ён супраць волі бацькоў, бо моцна кахаў сваю абраную. У іх было сямёра дзяцей, але да сталага веку дажыў толькі самы малодшы — Міхась. Дый сам галава сям'і памёр ад сухотаў, калі Міхаську было ўсяго паўтара года.

Маці спевака, Аляксандра з роду Суміцкіх, нарадзілася ў Шэйпічах. Напэўна яна, як ніхто іншы, і вызначыла вялікую творчую будучыню свайму сыну. “У маці маёй быў вельмі прыгожы голас — густы, аксамітны, мяккі; ад маці я пераняў любоў да песні, ды і не толькі любоў — песня стала маёй мовай”, — пісаў пазней Забэйда. Ён вельмі любіў сваю маці і менавіта ў яе гонар, ужо будучы вядомым спеваком, да прозвішча, што дасталося ад бацькі, далучыў яшчэ і дзявочае прозвішча маці — Суміцкі. А ўжо на схіле жыцця ў лісце да аднаго свайго адрасата пакінуў усім нам наказ-просьбу: “Хай тыя, хто думае, што я нешта зрабіў для нашае песні, пры нагодзе адведаюць магілку маці. (Да мае будзе цяжэй дайсці)”.

Заўдавеўшы, маці з Міхасём і старэйшым сынам Валодзем пераехала на сталае жыхарства ў родныя Шэйпічы. Валодзю на некаторы час аддала да сястры, а Міхася пакінула пры сабе. Жылі яны ў хаце каля панскага маёнтка на беразе рэчкі Зяльвянкі. Побач праходзіў шырокі, тады яшчэ пясчаны гасцінец з Ружанаў на Ваўкавыск, сям-там пакрыты травой, з выбітымі каляінамі, абсаджаны старымі дрэвамі абапал. А ўсцяж гасцінца ішлі тэлеграфныя слупы з нацягнутым дротам. Гэтыя слупы надта вабілі малога Міхася, бо, прыклаўшы да іх вуха, ён мог падоўгу слухаць прыгожыя гукі. І гэта па тым часе была ягоная першая музыка.

Зрэшты, выпадала чуць і сапраўдную музыку. У панскіх пакоях, дзе прыбірала маці, стаяў раяль. На лета з Ваўкавыска прыязджалі маладыя паненкі, і хлопчык часта крадком гадзінамі слухаў пад вокнамі, як яны гралі на гэтым, тады яшчэ зусім яму не знаёмым і дзіўным, інструменце. Здаралася, маці дазваляла Міхасю сцерці пыл з раялю, а ён не мог утрымацца, каб не дакрануцца да клавішаў, пачынаў падбіраць нейкія мелодыі, і... атрымлівалася. Маці, вядома ж, цешылася з такіх здольнасцяў сына, аднак, баючыся гаспадароў, забараняла малому ягоную першую ў жыцці музычную практыку.

І ўсё ж дар, закладзены Богам у душу хлапчанняці, не мог не праяўляцца, шукаў нейкага выйсця, хоць якой, так бы мовіць, рэалізацыі: яшчэ ў раннім дзяцінстве будучы маэстра асвоіў скрыпку, што засталася ад бацькі, гармонік, балалайку; спяваў у царкве і нават на вяселлях, але найперш — з маці. “Я бачыў, як яе часта крыўдзілі, — успамінаў пазней спявак, — а заступіцца за нас з маці не было каму. Калі яна плакала, і я плакаў з ёю. Каб мяне суцешыць, яна пачынала спяваць, а я пераставаў плакаць і памагаў ёй падцягваць. І так, у песні, мы вылівалі сваё гора”*. Увогуле ж, некаторы час Міхась жыў, як кажуць, самапасам — маці працавала з раніцы да вечара, а хлопчык цалкам быў аддадзены сабе. Аднак гадоў з васьмі-дзесяці пачаў і сам працаваць: паганяў коней на малатарні, дапамагаў асыпаць бульбу, зграбаў сена.

Маці хоць і была непісьменнай, але сынам старалася даць хоць якую адукацыю. Старэйшы, Уладзімір, ужо вучыўся ў Маладзечанскай настаўніцкай семінарыі. Трэба было думаць і пра малодшага. Сапраўднай школы ў Шэйпічах не было. Дзяцей, як звычайна, збіралі ў вялікую хату і там адукоўвалі. Такой навукай два гады займаўся і Міхась. Потым яго разам з стрыечным братам Іванам Урбановічам выправілі ў Зельзінскую аднакласную школу. Узімку хлопцы пры гэтай школе і жылі, спалі ў вопратні. У суботу прыходзілі дадому, набіралі на тыдзень еміны, а ў нядзелю ізноў ішлі шэсць

**Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 128, аркуш 3.*

вёрстаў да Зельзіна *. Праз год браты перайшлі ў царкоўна-прыходскую школу ў Галоўчыцах, што была за сем вёрстаў ад дому.

У 1914 годзе і гэтая ўстанова была за плячыма. Падрыхтаваўшыся за лета, Міхась Забэйда разам з Іванам Урбановічам увосень паехалі ў Маладзечна паступаць у настаўніцкую семінарыю. Гэта быў іх першы самастойны выхад у шырокі свет, дзе ўсё было яшчэ непазнае і страшнаватае. На станцыі ў Ваўкавыску хлопцы ўпершыню ўбачылі цягнік, і калі ён свіснуў, “душа ў мяне ёкнула ў пяткі”, — успамінаў пазней спявак. Як трапна заўважыў Мікола Шчаглоў, пішучы пра Забэйдку яшчэ ў 1944 годзе, гэтая першая сустрэча з цягніком і той спалох, што выклікаў ён у юнака, неслі ў сабе нешта сімвалічнае, бо ўжо праз год пачнуцца ягоныя вандроўкі па свеце, якія стануць для Міхася Забэйды лёсам**. Там, на ваўкавыскай чыгуначнай станцыі, цягнік сваім парывістым свістком нібы вяшчаў гэты неспакойны вандроўны лёс.

Забэйда экзамены ў семінарыю вытрымаў удала, а вось Урбановіч “праваліўся”. Вучоба ў семінарыі была нялёгкая, але найбольш прыгнятала матэрыяльная нястача. Маці асабліва нічым дапамагчы не магла, таму даводзілася спадзявацца толькі на сябе. Напачатку дамогся прыватнай стыпендыі — сорак пяць рублёў. Але і на гэтыя грошы пражыць было нельга, таму даводзілася зарабляць прыватнымі ўрокамі, шчыльней падпярэзвацца. Хлопец як мог стараўся вучыцца, не бачыў за вучобаю свету, і гэта дало плён — на экзаменах у канцы навучальнага года атрымаў права на поўную стыпендыю — сто восемдзесят рублёў на год.

* Міхась Забэйда вучыўся менавіта ў Зельзінскай школе, пра што і напісаў у сваіх успамінах (Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 128, аркушы 2, 3), а не ў Зэльвенскай, як памылкова сцвярджаецца ў некаторых артыкулах пра спевака. Вёска Зельзін ляжыць за некалькі кіламетраў ад Шэйпічаў, мястэчка Зэльва — значна далей, за 40 кіламетраў. Бытаніна атрымалася, відаць, ад падабенства ў гучанні назоваў гэтых населеных пунктаў і да сягоння многімі паўтараецца.

** Шчаглоў М. Беларускі салавей (Міхась Забэйда-Суміцкі) // Голас Радзімы. 1994. 10 лютага.

Доўга цешыцца, аднак, з такога поспеху не давялося — з захаду насоўвалася вайна, якую пазней назвалі Першай сусветнай. Ад пачатку 1915 года, як вядома, асноўныя сілы Германіі знаходзіліся на Усходнім фронце. У выніку нямецкага наступу расейскія войскі ў чэрвені 1915 года пакінулі большую частку Галіцыі. 22 ліпеня, пазбягаючы абкружэння ў Польшчы, здалі праціўніку Варшаву. Фронт імкліва набліжаўся да Беларусі. У жніўні немцы пачалі наступ ў кірунку Коўна—Вільня—Менск. Беларуская зямля чарговым разам становілася арэнай бітваў шматтысячных армій. Пачалася эвакуацыя насельніцтва. Запэўнівалі, што ненадоўга, але гэтае “ненадоўга” зацягнулася для Міхаіла Забэйды-Суміцкага на ўсё астатняе жыццё.

БЛУКАННЕ ПА СВЕЦЕ

*Набліжэнне лініі фронту * Эвакуацыя * Ізной
у Маладзечанскай семінарыі — у Смаленску *
З Сібіры — у Маньчжурыю * Расейскі горад у
Кітаі * На Юрыдычным факультэце * Саліст
харбінскай оперы * Ад'езд у Італію * Любімец
міланскай публікі*

Адступленне расейскіх войскаў у 1915 годзе суправаджалася масавым бежанствам цывільнага насельніцтва, а часцей — прымусовай эвакуацыяй. Сялянскія фурманкі з невялікім запасам адзення, харчоў і фуражу гужам пацягнуліся на ўсход. Рабілася ўсё стыійна, ніякага плану эвакуацыі насельніцтва царскі ўрад не меў (толькі ў ліпені 1915 года былі прызначаныя Галоўныя ўпаўнаважаныя па ўладкаванні бежанцаў на франтах, а ў жніўні з'явіўся закон “Аб забеспячэнні правоў бежанцаў”). Широкае распаўсюджанне хвароб і нават эпідэміяў у выніку голаду і холаду, нярэдка абстрэлы стратэгічных дарог нямецкай артылерыяй пакінулі ўздоўж бежанскага шляху тысячы магілаў.

Паводле дадзеных народнага камісарыята ўнутраных справаў РСФСР, на 11 траўня 1918 года на ўсёй тэрыторыі неабсяжнай Расеі жыло 2 292 395 бежанцаў з Беларусі. Асабліва шмат нашых суродзічаў асела ў Тамбоўскай, Самарскай, Калужскай, Казанскай, Курскай, Саратаўскай губернях, а таксама ў Петраградзе і Маскве. Даследнікі падлічылі, што ў 1918–1924 гадах на Бацькаўшчыну іх вярнулася не больш як трэцяя частка*.

Даведка, выдадзеная маці спевака Ражанскім вальасным праўленнем 15 жніўня 1915 года, сведчыла, што сялянка Аляксандра Феліксава Забэйда “выехала с

*Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Мн.: БелЭн, 1993. Т. 1. С. 339, 340.

семейством из 3-х душ по военным обстоятельствам. Средств к жизни не имеет”*.

“Пасля трохмесячнага блукання ля фронту, — успамінаў Міхась Забэйда, — нас, бежанцаў, змардаваных бадзяннем, голадам і хваробай, пасадзілі ў Мінску ў “цяплюшкі”, у якіх ледзь вытрывалі ад марозу, і павезлі на ўсход. Вазілі доўга, пакуль не высадзілі ў Тамбоўскай губерні каля сяла Ілавайскага”. Трэба было перачакаць ліха. Маці з братам Валодзем засталіся на месцы, а Міхась з кошыкам за плячыма ізноў пайшоў у свет шукаць шчасця.

Дабраўся да Пензы. Даведаўшыся неяк, што ў горадзе ёсць настаўніцкая семінарыя, звярнуўся туды і быў залічаны на вучобу як казённы стыпендыят. Неўзабаве высветлілася, што Маладзечанская настаўніцкая семінарыя знаходзіцца ў эвакуацыі ў Смаленску, і юнака накіравалі туды. Пераадольваючы ўсе жыццёвыя нягоды, ён у 1918 годзе закончвае вучобу ў семінарыі і выязджае ў Сібір. Там, у сяле Бароўскім Барнаульскага павету жыла ў эвакуацыі маці. Брата Уладзіміра жыццё закінула ў Ялту, дзе ён ва ўзросце дваццаці двух гадоў памёр ад сухотаў.

Забэйда адразу ж падаў прашэнне ў аддзел асветы, і яго прызначылі настаўнікам у сяло Усьць-Калманскае. Як прыроджаны творца, абмежавацца адной настаўніцкай працай ён не мог, таму ў хуткім часе стварыў і ўзначаліў “Калманскае культурна-асветніцкае таварыства”, якое арганізоўвала гутаркі з сялянамі на розныя тэмы, лекцыі, пры таварыстве працаваў хор і драматычны гурток. Міхась сам граў, сам спяваў, быў акторам і музыкам, лектарам і адміністратарам. Так мінуў яшчэ год.

Грамадзянская вайна, што бушавала тады на абшарах былой Расейскай імперыі, зноў зрушыла нашага героя з месца, і ў 1920 годзе ён апынуўся ў Маньчжуры. Напачатку настаўнічаў на станцыі Пагранічная Кітайскай усходняй чыгункі, затым пераехаў на станцыю Вайшахэ, праз паўтара года — на станцыю Мяндухэ. Урэшце, у 1922 годзе лёс закінуў Забэйдку ў Харбін.

**Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 378, аркуш 1.*

Што стала таму прычынай, сказаць цяжка. Як вядома, Харбін у 20-х гадах мінулага стагоддзя стаў адным з цэнтраў расейскай паслярэвалюцыйнай эміграцыі. Сюды пасля паразы ў грамадзянскай вайне сцягнуліся з усходняй часткі Расеі ацалелыя антыбальшавіцкія сілы, рэшткі армій Калчака, Сямёнава, Калмыкова. Каб зразумець, чым прывабліваў Харбін выхадцаў з Расеі, трэба хоць крыху зазірнуць у гісторыю гэтага кітайскага горада.

У другой палове XIX стагоддзя ў выніку экспансіі эўрапейскіх дзяржаў і ЗША Кітай пачаў імкліва ператварацца ў паўкалонію. Пры канцы стагоддзя пазіцыі Расеі там значна ўзмацніліся. Скарыстаўшы гэта, яна, каб мець просты шлях ад Чыты да Уладзівастоку, у 1897–1903 гадах пабудавала праз кітайскую тэрыторыю чыгуначную магістраль, якая пралегла ад станцыі Маньчжурія праз Харбін да станцыі Суйфыньхэ, і ад Харбіна да порта Далянь (Дальні). Паколькі магістраль* паводле дамовы з Кітаем належала Расеі, адпаведна ўся яе абслуга і адміністрацыя былі расейскімі, дзейнічалі расейскія законы. Паласа ўздоўж чыгункі стала “дзяржавай у дзяржаве”. Дзякуючы гэтаму праекту на месцы некалькіх дробных населеных пунктаў і ўзнік Харбін не толькі як буйны чыгуначны цэнтр, але і як асяродак усяго культурнага жыцця Маньчжурый. Фактычна гэта быў расейскі горад. За параўнальна кароткі час там было пабудавана больш за дваццаць праваслаўных храмаў, узніклі палітэхнічны інстытут, універсітэт, медычная і камерцыйная навучальні, сімфанічны аркестр, тэатр музычнай камедыі, драматычны тэатр, оперная трупa, якая працавала ў памяшканні чыгуначнага клубу. Вуліцы гораду называліся парасейску, выходзіла мноства газет на расейскай мове.

Да таго ж Маньчжурія (а дакладней, менавіта тэрыторыя ўздоўж чыгункі) перад бальшавіцкім пераваротам 1917 года была краем даволі заможным. Усе, ад вышэйшага чыноўніка да стрэлачніка жылі ў асобных мурававаных дамах, зараблялі нашмат болей, чым у самой Расеі. Службовец КВЖД, напрыклад, пасля вы-

*Яе назвалі *Кітайская усходняя чыгунка* (*Китайская восточная железная дорога* – КВЖД).

хаду на пенсію атрымліваў выплату, на якую мог набыць сабе неблагую вілу. У Харбіне тады хадзіў анекдот: на пытанне да хлапчука “Кім ты хочаш быць, калі вырасцеш?”, той адказваў: “Пенсіянерам КВЖД”. Заможнасць чыгуначнікаў дазваляла развівацца прадпрымальніцтву і рэгіёну ў цэлым. Кіраўнічым КВЖД быў генерал Д. Л. Хорват, таму Маньчжурыю ў той час называлі не іначай як “Шчаслівая Харватыя”.

Спроба бальшавікоў у лістападзе 1917 года ўзяць уладу ў Харбіне ў свае рукі скончылася паразай. Бо на просьбу генерала Хорвата ўмяшалася кітайская армія*. Пасля гэтых падзеяў Хорват перадаў КВЖД пад кіраванне Кітая. Але ў 1923 годзе Кітай афіцыйна прызнаў СССР, і неўзабаве ў Харбіне адчынілася савецкае консульства. А 31 сакавіка 1924 года савецкі і кітайскі ўрады падпісалі дамову аб часовым супольным кіраванні КВЖД.

Пасля наплыву эмігрантаў-уцекачоў з Сібіры і Далёкага Усходу на пачатку 20-х гадоў Харбін яшчэ больш “парусеў”, менавіта на гэты час прыпадае росквіт яго як культурнага цэнтра расейскай эміграцыі. Аднак горад, як і ўся тэрыторыя Маньчжурыі, фармальна быў пад уладаю Кітая, што і давала магчымасць эмігрантам пачуваць сябе тут дастаткова вольна. Выпускніца Юрыдычнага факультэту** ў Харбіне 1929 года Наталля Рэзнікава пазней пісала: “Можна з пэўнасцю сказаць, што на ўсім зямным шары не было іншага краю, дзе расейская эміграцыя магла адчуваць сябе ў такой ступені дома, як у Харбіне”***. Жыццё там да пэўнага часу было зусім вольным: нікога не цікавіла ні наяўнасць пашпарту, ні нейкія іншыя фармальнасці — прыехаў і жыў.

* Ли Мэн. Харбин — продукт колониализма // Проблемы Дальнего Востока. 1999. № 1. С. 96—103.

** Харбінскі юрыдычны факультэт — адна з самых значных вышэйшых навучальных устаноў расейскай эміграцыі. Быў заснаваны 1 сакавіка 1920 года як Вышэйшыя эканамічна-юрыдычныя курсы (мелі напачатку 98 слухачоў). З ліпеня 1922 года курсы былі перайменаваныя ў Юрыдычны факультэт.

*** Резникова Н. В русском Харбине // Новый журнал. 1988. 172-173. С. 385.

Цяжка сёння сказаць, якая доля закінула Міхася Забэйдзі ў далёкі Харбін. Сам спявак у сваіх успамінах не дэталізаваў падрабязнасці гэтага перыяду свайго жыцця. Цалкам верагодна, што з новай уладай наш герой не знайшоў паразумення. У такім разе “абвінавачванні” кшталту “сібірскія партызаны ў 1920 годзе за граніцу не ўцякалі, пакідаючы ў Расеі сваіх матак”*, магчыма, і маюць пад сабой глебу. Аднак не выключаю, што для пераезду ў Маньчжурыю былі ў Забэйдзі і нейкія іншыя прычыны.

На той час малады настаўнік, відавочна, яшчэ не меў сур’ёзных планаў на конт спявацкай кар’еры. Таму, “каб нешта рабіць”, увосень 1925 года ён паступіў на камерцыйнае пададдзяленне эканамічнага аддзела Юрыдычнага факультэта. Калі Парыж быў тады грамадска-палітычным цэнтрам расейскай эміграцыі, то Прага і Харбін уяўлялі сабой навукова-адукацыйныя цэнтры. Іх пазней будуць называць сталіцамі расейскай юрыдычнай адукацыі і міжнародна-прававой навукі расейскай эміграцыі**. Харбін у гэты лік трапіў дзякуючы менавіта Юрыдычнаму факультэту, які меў даволі салідны прафесарска-выкладчыцкі калектыў. Заняткі праходзілі ў другую змену, і вучобу Забэйдзі спалучаў з працай у гандлёвай школе.

Адначасова тут, у Харбіне, беларускі выгнаннік стаў сур’ёзна працаваць над пастаноўкай голасу. Заняцця гэтым настойліва раілі прафесіяналы. У прыватнасці, артыст харбінскай оперы М. Аляксандраў у лютым 1926 года пісаў так спеваку-пачаткоўцу: “На падставе неаднаразовых выпрабаванняў над Вашымі галасавымі і музычнымі дадзенымі, гэтым лістом сцвярджаю, што Ваш выдатны галасавы матэрыял, а таксама добры слых і музычная памяць цалкам дастатковыя для таго, каб заняцця імі сур’ёзна, з спецыялістамі гэтай справы, для

* Корзун В. Объективности ради... Правда и только правда о Михея Забейде-Сумицком. // Политический собеседник. 1990. № 6. С. 15.

** Стародубцев Г. По страницам харбинского журнала “Известия Юридического факультета” (1925–1938) // Проблемы Дальнего Востока. 2001. № 6. С. 137–142.

падрыхтоўкі да сцэны”*. Забэйда пачаў браць урокі ў прафесарапеваў Юліі Плотніцкай, былой партнёркі па сцэне Фёдара Шаляпіна. Яна мела тады ўжо за восемдзсят гадоў, аднак была яшчэ поўная энергіі і з задавальненнем узялася перадаваць сваё майстэрства маладому спеваку, якога вельмі любіла. Як пазней згадаў сам артыст, аднаго разу, пад час заняткаў яна прамовіла да яго: “Толькі Вам, мілы, я хачу перадаць усё тое, што ведаю і на што здольная, бо не хачу, каб гэта ўсё сышло са мной у магілу”. Да Плотніцкай Забэйда трапіў, маючы мінімальную падрыхтоўку: у настаўніцкай семінарыі спевы былі пастаўлены добра, знаёмілі з тэорыяй музыкі, быў свой хор, нават вучылі дырыжыраваць. Аднак менавіта з Ю. Плотніцкай малады спявак развучыў партыі Ленскага (“Яўгеній Анегін” Чайкоўскага), князя (“Русалка” Даргамыжскага) і Сінадала (“Дэман” Рубінштэйна), з якімі пазней і ўвайшоў у харбінскую оперу. Вучыўся не толькі спяваць — даваўся ў піяністкі Тамашынскай браць урокі ігры на раялі, прайсці ў дырыжора Мэттэра курс гармоніі і тэорыі музыкі.

Дзякуючы сапраўды выдатным прыродным дадзеным, а таксама цярпенню і працавітасці, Забэйда хутка адольвае ўсе навукі і курсы, робіць немалыя поспехі ў спевах. Ужо ў 1926 годзе ён становіцца ў Харбіне вядомым канцэртным спеваком і, галоўнае, жаданым у розных аўдыторыях. Яго запрашаюць выступаць на музычных вечарынах, канцэртах, на яго пачынае звяртаць увагу харбінская прэса.

Здавалася б, усё ішло нядрэнна: у наяўнасці добрыя вакальныя дадзеныя, сцэнічная пастава, прафесійная падрыхтоўка; на канцэрты запрашаюць, у газетах хваляць і прарочаць вялікую будучыню. Аднак жа сам Забэйда, напэўна як і кожны сапраўдны творца, усё больш і больш незадаволены сабой. Вучоба, праца ў школе, канцэртныя выступленні — усё гэта моцна стамляла, і ён адчуваў, што не можа спяваць так, як хацеў бы. Урэшце, малады артыст настолькі ў сабе расчароў-

* *Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 147, аркуш 1.*

ваецца, што намерваецца нават пакінуць спевы, адмовіцца ад кар'еры спевака.

Аднак па нейкім часе патаемна, каб ніхто не ведаў, усё ж зноў бярэцца шліфаваць свой голас, працуе над опернымі партыямі. Празмерная нагрузка адбіваецца неўзабаве на здароўі. Доктары, даведаўшыся, што яго бацька і брат памерлі ад сухотаў, раяць неадкладна лячыцца. І ўсё ж, ашчаджаючы сябе, Міхась паспяхова закончыў універсітэт і згодна з пастановай экзаменацыйнай камісіі ад 7 чэрвеня 1929 года атрымаў дыплом другой ступені з правам на атрыманне дыплама першай ступені пасля прадстаўлення вызначанай працы*. Фактычна гэта было запрашэнне ў аспірантуру. Але ж душа!.. Яе вабілі не эканамічныя ды юрыдычныя навукі, яна па-ранейшаму імкнулася да песняў. І Забэйда “...накіраваўся ў оперу. Думалі, што звар’яцеў, — успамінаў спадар Міхась, — не хацелі верыць”.

З’явіцца на опернай сцэне яму дапамог збег абставін. Падтрымка савецкім урадам рэвалюцыі ў Кітаі не магла не адбіцца на стаўленні кітайскіх уладаў да савецкай прысутнасці ў Маньчжурый. 10 ліпеня 1929 года адбыўся напад на управу КВЖД у Харбіне і яе аддзелы па ўсёй лініі ад станцыі Маньчжурый да Пагранічнай. Кітайцы захапілі у Харбіне тэлеграф, зачынілі і апламбавалі ўсе прадстаўніцтвы савецкіх гандлёвых і гаспадарчых арганізацый. Так распачаўся вядомы савецка-кітайскі ўзброены канфлікт 1929 года. 19 ліпеня савецкі ўрад абвясціў скасаванне савецка-кітайскіх дыпламатычных дачыненняў. 6 жніўня была створаная Далёкаўсходняя армія пад камандаваннем В. Блюхера і ўжо ў лістападзе на кітайскай тэрыторыі разгарнуліся баявыя дзеянні.

Паводле ўспамінаў спевака, у знак салідарнасці з Савецкім Саюзам быў аб’яўлены неафіцыйны страйк, у якім удзельнічала і школа, дзе ён выкладаў. Кітайскія ўлады пазбавілі настаўнікаў заробку. Не маючы сродкаў да існавання, Міхась Забэйда звярнуўся да опернага калектыву, але вакансій не было. І раптам

* *Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 260, аркуш 24.*

лёс павярнуўся да яго тварам: «Пачаць сезон меліся “Русалкаю” Даргамыжскага. Раптам бас Шумілін, які меў спяваць Млынара, парушыў кантракт і ад’ехаў у Шанхай. Пастаноўка “Русалкі” ставілася пад пагрозу зрыву. Калектыў шукаў выйсьце. З Ленінграда мелі добрага барытона Вітэльса, які мог спяваць Анегіна (Чайкоўскага). Пачалі шукаць артыста на партыю Ленскага. На пробу запрасілі мяне. Спадабаўся. Тут жа рашылі замест “Русалкі” ставіць “Яўгенія Анегіна”»*.

На падрыхтоўку было два тыдні. Аднак дэбют на опернай сцэне атрымаўся не проста паспяховым — аша-ламляльным. Літаральна на наступны дзень харбінская прэса ўзносіла маладога артыста да нябёсаў, адзначаючы, што той перасягнуў усе спадзяванні. Забэйду без ваганняў запісалі ў трупу.

Да 1932 года Міхась Забэйда спяваў ужо 15 роляў: Герцаг з “Рыгалета” і Альфрэд з “Травіаты” Вэрдзі, Фаўст з “Фаўста” Гуно, Альмавіва з “Сэвільскага цырульніка” Расіні, Князь з “Русалкі” Даргамыжскага, Цар Берандзей з “Снягурачкі” і Лыкаў з “Царскай нявесты” Рымскага-Корсакава, Уладзімір з “Чарадзеякі” Чайкоўскага, Пінкертан з “Мадам Батэрфляй”, Рудольф з “Багемы” Пучыні ды іншыя. За сезон спявак выконваў болей за дзесяць адказных партый. Пазней харбінскі перыяд Забэйда будзе называць самым інтэнсіўным і плённым у сваім жыцці. Адначасова, дарэчы, працаваў і ў школе, куды вярнуўся пасля страйку (у снежні 1929 года савецка-кітайскі канфлікт завяршыўся, Савецкі Саюз аднавіў свае правы на КВЖД).

Крытыка і глядач добра ўспрымалі маладога спевака. Вось толькі некаторыя водгукі 1929—1930 гадоў з харбінскіх газет “Гун-бао”, “Новости Востока”, “Герольд Харбина”, “Заря” ды іншых:

“Лірычны мяккі тэнар Забэйды вельмі падыходзіць да лёгкай кантылены расейскіх опер. У ролі Лыкава ён з вялікай вытрымкай музычнага малюнка спяваў і добра абмаляваў слабога характарам расейскага юнака, эмансіпаванага сваім знаходжаннем у “нямецкіх” краінах”.

* *Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 128, аркуш 10.*

“Партыю Фаўста спяваў Забэйда. Для артыста-пачаткоўца выкананне партыі трэба прызнаць добрым. Асабліва атрымаўся ў артыста трэці акт, дзе ён удумліва выканаў цяжкую каваліну і ўклаў шмат пачуцця ў дуэт з Маргарытай. Выкананне партыі кажа пра музычнасць артыста.”

“Сінадала спяваў артыст т. Забэйда і спяваў за-надта добра.”

“Забэйда — Сінадал, які прагрэсуе з кожным выступам, ён уклаў шмат пачуцця ў сваю ролю і ў сваёй стылёвай арыі “Перакінуўшыся ў сокала” даў шэраг прыгожых прадуманых фраз. Далікатны спявак, Забэйда стараецца асэнсаваць кожную ролю ў найдрабнейшых дэталях і па магчымасці пераўвасобіцца, выконваючы яе. Артыст выйшаў на шлях і з часам, мабыць, будзе цешыцца плёнам на гэтай зайздроснай ніве.”

“Што да выканання, то варта адзначыць, што маладыя оперныя сілы старанна вядуць свае партыі і ўсё больш асвойваюцца на сцэне. Прагрэс тут заўважны і ў Арлоўскага (Дэман), і ў Забэйды (Князь Сінадал). Абодва яны трымаюцца цяпер шмат вальней. Голас Забэйды гучэў добра і ў цэлым пакінуў вельмі добрае ўражанне.”

“У вакальным плане ён (Забэйда — А.Г.) даволі добра справіўся з сваёй задачай: і знакітае верхняе до ў трэцім акце, і шэраг іншых цяжкасцяў для яго цалкам пераадоленыя. Спявак даволі музыкальна перадаў усю партыю ад першага да апошняга акта... У Забэйды безумоўна добрыя вакальныя дадзеныя.”

“За сезон Забэйда праспяваў дзевяць партый першага становішча. Кожны захапляўся, слухаючы Забэйду — Ленскага ў “Яўгеніі Анегіным”, Герцага ў “Рыгале-та”, Індыйскага госця ў “Садко”, Арлекіна ў “Паяцах”, Фаўста, Князя Сінадала ў “Дэмане” і ў іншых партыях.”

“Вельмі цёпла прагучэла партыя пшчотнага, ле-туценнага Лыкава ў выкананні Забэйды, які выдаў шэраг прыгожых нотаў і чарговым разам паказаў сваю кантылену. Асабліва эфектна з вялікім пад’ёмам была выкананая артыстам песня трэцяга акта.”

“Графа спяваў Забэйда і правёў гэтую цяжкую партыю даволі добра, асабліва другі акт, дзе ён з’яўляецца да Разіны пад выглядам салдата.”

“Партыю Герцага спяваў малады артыст Забэйда, які ў вакальным плане зрабіў на слухачоў найлепшае ўражанне. Не менш удалым быў і сцэнічны вобраз, створаны артыстам.”*...

Безумоўна, такія водгукі надавалі сілы артыст-пачаткоўцу, умацоўвалі веру ў сябе, у свой талент. Хацелася ўдасканальвацца ў спевах. Забэйда пачаў усё больш задумвацца пра Мілан, аб якім ўжо даўно марыў: “...каб паехаць у Італію, я збіраў грошы 10 год. Ніхто мне не дапамагаў. І абкрадалі мяне. І ў банку курс грошай падаў. І хварэў я. А ўсё-такі паехаў!”**.

Так, у 1932 годзе Міхась Забэйда атрымаў візу, звольніўся з школы, пакінуў оперную трупу і паехаў у Мілан — оперную сталіцу Эўропы, маючы на руках рэкамендацыю сваёй настаўніцы Юліі Плотніцкай:

“Міхаіл Іванавіч Забэйда займаўся ў мяне два гады і выявіў вялікія музычныя здольнасці. — пісала Юлія Канстанцінаўна. — Голас у яго вялікі і аб’ёмны, звонкі і яркі. Выдатны слых і музычная памяць... У яго вялікія здольнасці да мастацкай трактоўкі выканання, добрая дыкцыя і хуткае засвойванне самых складаных нюансаў... Пры настойлівай працы і планамерных занятках у добрага і вопытнага прафесара, пры ўсіх яго пералічаных дадзеных ён можа зрабіць бліскучую кар’еру опернага спевака.”***

“Артыст Забэйда ад’язджае ў Італію”, “Забэйда шле развітальны прывет харбінцам” — такімі загаловамі стракацелі амаль усе мясцовыя газеты. “У Італіі жыве мой добры таварыш Касцевіч, гэтаксама харбінец. Ён цяпер навучаецца ў Міланскай кансерваторыі і кліча мяне да сябе, — паведамляў артыст у сваім развітальным інтэрв’ю газеце «Новости Востока». — Мяне цягне да мастацтва, і там, у далёкай Італіі, я аддам усю сваю энергію і працу, каб набыць вопыт і дасягнуць таго, чаго не стае.”

* *Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 343, аркушы 1–3, 10, 12, 14, 15, 17–19.*

** *Плавінскі М. Міхась Забэйда-Суміцкі ў маім жыцці // Маладосць. 1993. № 4. С. 237.*

*** *Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 349, аркуш 1.*

Дзеля нерэгулярнага руху цягнікоў Забэйда ад'язджае з Харбіну спешна, амаль на тыдзень раней запланаванага, таму нават не паспявае развітацца з усімі сваімі сябрамі ды знаёмымі.

Шлях да сонечнай Італіі быў фантастычна цікавым: Харбін — Дайрэн — Шанхай — Ганконг — Сінгапур — Бамбей — Каломба — Порт-Саід — Венецыя. Больш чым месяц караблём дабіраўся спявак да свае заповітнае мары. Гэтае падарожжа засталося ў ягонай памяці на ўсё жыццё. У некаторых портах спыняліся надоўга, і, каб пасажыры не сумавалі, для іх арганізоўвалі экскурсіі па казачных гарадах экзатычнага Усходу. На самым караблі часта ладзілі канцэрты, у якіх абавязкова браў удзел і Міхась Забэйда. Акрамя маральнага задавальнення, гэта прынесла яшчэ і добры грашовы прыбытак: за ўсё падарожжа ён не толькі пакрыў свае выдаткі на дарогу, але яшчэ і меў за што жыць першым часам на новым месцы.

У Мілане Забэйда сустрэўся з артысткай славутага тэатра “Ля Скаля” Анжэлікай Краўчанкай, якую ведаў яшчэ па Харбіне, а праз яе пазнаёміўся з выдатным майстрам спеваў Фэрнандам Карпі. У яго і стаў вучыцца. Маэстра дзівіўся з працавітасці і здольнасці свайго новага вучня і часта ставіў яго ў прыклад іншым. Неўзабаве наш таленавіты зямляк ужо і сам у нечым дапамагаў сваім сябрам па вучобе: “На лекцыях спеваў прыходзілі вучні-іншаземцы да мяне, і я сапраўды дапамагаў ім, бо ад прыроды меў добрае вуха і адразу чуў, каму чаго не хапае і чым трэба дапамагчы”.

Адначасова, вядома ж, бесперапынна ўдасканальваўся і сам. Асабліва стараўся пачуць выдатных тагачасных майстроў оперы, якія выступалі ў Мілане — ад іх шмат чаму вучыўся. Тут Міхась Забэйда ўпершыню пачуў на сцэне Фёдара Шаляпіна, пазнаёміўся з Леанідам Собінавым, які завітаў у Мілан, каб пашукаць для Масквы добрага прафесара спеваў. “Як Вы нагадваеце мне мае лепшыя гады!” — прамовіў расейскі спявак, праслухаўшы ў выкананні Забэйды арыю Ленскага. Не дзіва, што яны хутка знайшлі агульную мову — вельмі шмат падобнага было ў лёсах гэтых адораных Богам людзей: унук былога прыгоннага селяніна, сын ярас-

лаўскага мешчаніна Собінаў, як і Забэйда, меў народныя карані; як і Забэйда, спачатку атрымаў адукацыю юрыста, скончыў юрыдычны факультэт Маскоўскага універсітэта; гэтаксама, як і наш зямляк, любіў народную песню, у маладосці спяваў з украінскімі харамі, і нават дэбют на сцэне меў ва Украінскім тэатры. Забэйда пазней згадваў Собінава як чалавека надзвычай прыемнага і зычлівага. “Удасканалывайцеся ды прыязджайце да нас у Маскву”, — прамовіў на развітанне Собінаў свайму маладому сябру. Ці меў Забэйда такія планы, ці штосьці іншае вабіла яго, меркаваць цяжка. Зрэшты, часцей на прыняцце тых ці іншых рашэнняў уплывалі больш абставіны, а не асабістае жаданне.

Ад вялікай перагрузкі зноў пачалі падводзіць лёгія. Давялося нейкі час лячыцца ў Сан-Рэмо. Але неўзабаве, паправіўшы здароўе, Міхась Забэйда вяртаецца ў Мілан і працягвае спяваць у операх “Травіята”, “Рыгалета”, “Фаўст”, “Севільскі цырульнік” ды іншых. Праўда, давялося ўсе ранейшыя свае ролі перавучаць нанова, па-італійску. Аднак гэта не стала на перашкодзе. Яго часта запрашаюць выступаць у канцэртах, а крытыка безупынна хваліць любімца міланскай публікі. Вось што пісаў, у прыватнасці, міланскі часопіс мастацтва «Giornal dell'Arte»: “У галіне канцэртнага і опернага жыцця трэба адзначыць тэнара Міхася Забэйду, які нядаўна выступіў з канцэртамі ў міланскай кансерваторыі Вэрдзі. Забэйда і гэтым разам падцвердзіў свае галасавыя і інтэрпрэтацыйныя якасці. Складаная праграма была выканана спосабам пахвальным, а за серэнаду з оперы «Jus Primaе Noctis» кампазітара Каньё, якую Забэйда заспяваў гораха, з экспрэсіяй, багатай гарманічнымі танамі і сфуматурамі, што паказвае дасканалую школу, — публіка энтузіястычна апляскала мастака, дамагаючыся паўтору... На музычным фестывалі ў Варэзе Забэйда выступіў з вялікай праграмай, спяваючы на мовах арыгіналаў творы расейскіх, французскіх, гішпанскіх ды іншых кампазітараў, выклікаючы агульнае захапленне. Італійскія газеты прыраўноўваюць Забэйду да Ціта Скіпа за асалоду і характар яго спеву. Іншыя зноў раўняюць яго да вялікага

расейскага спевака Собінава, што дазваляе прарочыць Забэйдзі вялікую артыстычную будучыню”*.

Сапраўды, перад спеваком раскрываліся шырокія перспектывы. Смела можна было марыць пра выдатную артыстычную кар’еру, эўрапейскую і нават сусветную славу. Аднак, навучаны жыццём, артыст часта любіў паўтараць: “Чалавек — раб абставін”. У гэтым часе з родных Шэйпічаў прыйшла вестка, што маці спевака, якая пасля бежанства вярнулася дадому, моцна хварэе і хоча бачыць сына — прайшло шаснаццаць гадоў пасля іх апошняй сустрэчы. Міхась Забэйда звярнуўся ў польскі кансулят** па дазвол наведаць Бацькаўшчыну, але атрымаў адмову. Маці таксама рупілася, абівала парогі розных інстанцый, каб ёй дазволілі пабачыцца з сынам. Урэшце агульныя намаганні далі вынік, і ў 1935 годзе спявак прыехаў на Бацькаўшчыну.

* Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 128, аркуш 13.

** Шэйпічы, як і ўся Заходняя Беларусь, былі тады ў складзе Польшчы.

ЗНОЎ НА РАДЗІМЕ

*Матчына калыханка * Прыкрасці ў Познані
* Папулярызацыя роднай песні праз радыё *
Трыумф у Вільні * Гастролі па Заходняй Бела-
русі * Гучыць у свеце голас спевака * Пер-
шыя кружэлкі з беларускімі песнямі * Закахан-
ых разлучыла вайна*

З вяртаннем на Бацькаўшчыну пачаўся новы этап у жыцці і творчасці артыста. Хутчэй за ўсё якраз на гэтым этапе і адбыўся той паварот у лёсе Забэйдзі, які перадвызначыў усё далёка наперад. Маём усе падставы сцвярджаць, што нават дасягнуўшы немалых вышынь у мастацтве, аб'ехаўшы паўсвету, маэстра не зрокся той зямлі, што яго нарадзіла, не забыўся свае мовы. Аднак якраз цяпер Міхась Забэйдзі канчаткова звязаў сваё жыццё і сваю творчасць менавіта з Радзімай, з роднай песняй, і гэтая павязь застанеца непарыўнай, нягледзячы на ўсе выпрабаванні лёсу.

Першы канцэрт Міхася Забэйдзі-Суміцкага, дадзены ім па вяртанні на Бацькаўшчыну, адбыўся ў Ружанах. Там прысутнічала і маці спевака. Выканаўшы некалькіх песняў, артыст звярнуўся да залы: “Калісьці гэтую калыханку спявала мне мая маці, якая сядзіць між вамі. Цяпер гэтую калыханку я прысвячаю ёй”. Калі маэстра адспяваў, усе захацелі бачыць спадарыню Алесю і так доўга ёй пляскалі, што яна мусіла выйсці да сына на сцэну, плачучы ад шчасця. Тая калыханка прайшла з спеваком праз усё жыццё, праз усе ягоныя канцэртныя праграмы — “для Забэйдзі, спевака, што выконваў найвялікшыя творы сусветнай класікі, матчына калыханка заўсёды заставалася шэдэўрам, такім жа геніяльным тварэннем, як музыка Моцарта і Грыга, Чайкоўскага і Шапэна”*. Не дзіва, што калі ў 1974

* Колеснік В. Грозавое поле // Заря. 1971. 17 декабря.

годзе на Пражскім радыё ў вядомага чэшскага фалькларыста, кінааператара, народнага артыста ЧССР Карала Пліцкі папыталіся, што ў ягоным жыцці зрабіла на яго найбольшае ўражанне, той адказаў: “Беларуская калыханка ў выкананні Міхася Забэйды”*.

Але развітацца з операй для артыста было немагчыма, і на сезон 1935/1936 года ён падпісаў кантракт з Познаньскім оперным тэатрам. Ізноў давялося перавучаць усе партыі, гэтым разам па-польску. Тым не менш, спявак здолеў пашырыць свой рэпертуар і новымі операмі, у якіх спяваў галоўныя тэнаравыя ролі. Аснову яго складалі такія творы, як “Галька” Манюшкі, “Рыгалета” Вэрдзі, “Сэвільскі цырульнік” Расіні, “Фаўст” Гуно, “Украдзеныя з сэралю” Моцарта, “Юлій Цэзар” Гэндэля, “Барыс Гадую” Мусаргскага ды іншыя.

Праца ў Познаньскай оперы пакінула ў памяці Забэйды не самыя лепшыя ўспаміны. На “крэсах усходніх” польскія санацыйныя ўлады праводзілі шалёную паланізацыю, беларусаў як нацыю не прызнавалі, не ў пашане, мякка кажучы, была і беларуская мова. Забэйда ж ніколі не хаваў таго, што ён беларус, не цураўся роднае мовы і песні. Давялося стрываць шмат здзекаў: яго, спевака з эўрапейскім імем, тыднямі не пускалі на сцэну, кпілі з ягонай беларускасці. Таму па сканчэнні кантракта ён пакінуў Познаньскую оперу і пераехаў у Варшаву, дзе пачаў выступаць з канцэртамі і спяваць на польскім радыё. У свае радыёканцэрты Забэйда абавязкова ўключаў родную песню. Гэта было таксама няпроста, даводзілася “маскіраваць” беларускія песні пад “рэгіянальныя”, “палескія”, “людовыя” (абы толькі не гучэла “беларускія”). Гэта мала што давала ў плане канспірацыі, і спявак меў з таго шмат непрыемнасцяў. Аднак, як слухна заўважыў Уладзімір Калеснік, Забэйда “разумеў сілу народнай песні і выдатна сцвярджаў сваім бліскучым талентам, што беларусы як нацыя жывуць і нішто не прымусіць іх змоўкнуць”.

На радыёвыступы Забэйды адгукнулася Вільня — тагачасная “сталіца” Заходняй Беларусі, цэнтр наша-

* *Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 25, вопіс 4, справа 210, аркуш 6.*

га культурніцкага і нацыянальна-вызваленчага руху. У 1936 годзе Рыгор Шырма ў сваім артыкуле “Беларуская песня ў Польшкім радыё”, выдрукаваным у часопісе “Летапіс ТБШ”, пісаў: “У гэтым самым канцэрце дзве беларускія песні — “Зялёны дубочак” і “Чаму мне не пець” — працяяў з Варшавы тэнар Забэйда-Суміцкі. Чыя гарманізацыя гэтых песень, радыё не сказала. Але выкананне мастацкае, але інтэрпрэтацыя гэтых песень здаровая, свежая, прыгожая! З першага слова чуваць было, што песні выліваюцца з беларускае душы. Наогул, пра артыста можна сказаць адно — гэта культурны тэнар эўрапейскага складу, зорка якога, відаць, толькі падымаецца на вакальным небасхіле”*.

Менавіта Рыгор Шырма, адзін з ідэйных натхняльнікаў і кіраўнікоў нацыянальна-культурніцкага руху ў Заходняй Беларусі, запрасіў Забэйду наведаль з канцэртаў Вільню. Канцэрт адбыўся ў снежні 1936 года. Гэта была сапраўдная падзея ў культурным жыцці Вільні. Спачатку, паводле ўспамінаў выдавочцаў, спевака сустрэлі без вялікага энтузіязму, бо дагэтуль было ўжо нямала салістаў, што спявалі беларускія песні, але, як адзначаў Р. Шырма, “...не было ў іх роднай душы. Чужыя людзі, чужымі халоднымі рукамі спрабавалі паказаць яе (песню) светлай. І нічога не выходзіла. Краса, душэўнасць, далікатнасць мелодыі, як ліст ад марозу, падалі каля ног чужынца-спевака або спявачкі, не трапляючы да сэрца тых, хто яе слухаў”. Аднак ужо пасля першай песні зала скаланулася ад воплескаў. Далей — болей. Спевачу давялося бісаваць, спяваць па-за праграмай. Сцэну закідалі кветкамі, а па канцэрце натхнёная моладзь літаральна на руках, гушкаючы, несла артыста з эстрады ды яшчэ доўга не выпускала з абдымкаў. Ад таго часу Міхась Забэйда стаў у Вільні жаданым госцем, ягоныя канцэрты збіралі паўнуткія залы ўдзячнай публікі, найперш беларускую патрыятычна настроеную моладзь. “Нашы цяжкія паднявольныя гады студэнцтва пры ўладзе былой панскай Польшчы Вы азаралі ясным сонейкам надзеі ў лепшую будучыню, сваім высокамастацкім задушэўным спевам

* Шырма Р. Песня — душа народа: 3 літ. спадчыны. Мн.: Маст. літ, 1993. С. 60—61.

наших народных песень”, — пісала праз трыццаць гадоў адна з тагачасных прыхільніц таленту спевака*.

Ад 1937 года Забэйда стаў ездзіць з канцэртамі па ўсёй Заходняй Беларусі: Ваўкавыск, Слонім, Косава-Палескае, Баранавічы, Беласток, Берасце і шмат іншых беларускіх гарадоў і мястэчак радаваў ён сваім талентам. Пасля аднаго з такіх канцэртаў у Беластоку ў чэрвені 1937 года паэт Сяргей Крывец пісаў:

— Федька, «Дубинушку»! — гукала калісьці руская “галёрка” знамаму Шаляпіну.

— Міхась, «Лявоніху»! — дамагаецца цяпер беларуская ад свайго спевака Забэйды-Суміцкага.

З канцэртамі, да слова, было не менш праблемаў, чым з выступамі на радыё: улады ўсяляк перашкаджалі такой дзейнасці, не заўсёды, напрыклад, давалі залу, кпілі, што Забэйда, спявак міланскае школы, ўключае ў свае праграмы “мужыцкія” песні, угаворвалі дзеля кар’еры адмовіцца ад іх, а калі ўгаворы не дапамагалі, замест кар’еры абяцалі нават Картузскую Бязрозу, то бок турму. Блізкі сябра Забэйды святар Адам Станкевіч у сваіх дзённікавых запісах ад 26 лістапада 1938 года занатаваў: “Штораз — горш. Беларускі спявак М. Забэйда-Суміцкі жадаў наладзіць у Вільні канцэрт. Песьні мелі быць польскія, італьянскія, беларускія, літоўскія. Віленскае староства не дало дазволу. Сказалі, “можна пяць толькі па-польску і па-італьянску”. Словам, і коратка і ясна, і свабодна і культурна...”**. Аднак маэстра быў неадступны, бо бачыў: каб пачуць тую “мужыцкую” песню, людзі не проста ідуць на канцэрт, але і прыязджаюць за дзiesiąткі кіламетраў. Ён гонае шчырае беларускае сэрца імкнулася праз дадзены богам талент дарыць свету таямніцы народнае душы.

Няраз цешыў спявак сваім чароўным голасам і аднавяскоўцаў-шайпякоў пад час сваіх прыездаў у вёску (а яны, па вяртанні з Італіі, сталі рэгулярнымі). Залай для канцэртаў была звычайная сялянская хата, у якую напіхвалася паўнютка моладзі, каб паслухаць свайго

* Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 215, аркуш 33.

** Станкевіч А. Каляндарныя нататкі // Куфэрак Віленшчыны. 2004. № 1 (9). С. 155.

знакамітага земляка. Дзятву ў хату не пускалі, таму малыя тоўпіліся пад вокнамі, пралазілі хоць у сенцы ды праз прачыненыя дзверы з дзіцячай цікаўнасцю слухалі ўсё, што адбывалася ў хаце. На ўсё жыццё засталіся ў іхнай памяці тыя канцэртны і тыя песні: “Конь бяжыць, зямля дрыжыць”, “Любіліся-кахаліся”, “Чаму, сынку, Васілінку, дома не начуеш?”, “Лявоніха” ды іншыя. Значна пазней, амаль праз сорак гадоў з тых дзён, пляменніца спевака Маруся Казляк пісала ў Прагу свайму дзядзьку: “Помняць Вашыя гэтыя песні, як Вы ў Шэйпічах спявалі. Тады былі яшчэ дзеці, а цяпер ужо бацькі, але як паслухаюць гэту пласцінку, то гавораць: помню, як спяваў, як мы былі малыя, нават і цукеркі нам даваў”*. Няраз чулі і назіралі аднавяскоўцы, як Забэйда, гучна спяваючы, гуляў па ўзлеску, ці ўздоўж рэчкі.

Была сярод іншых і яшчэ адна нагода для частых наведванняў Міхася Забэйдзі ў Шэйпічы — прыгожая і грацыёзная настаўніца Стася Ляўковіч. Жыла яна разам з сястрой Гэляй і братам Вацакам, бацькі памерлі. Сям’я Ляўковічаў была адной з самых заможных і інтэлігентных у вёсцы. Забэйда-Суміцкі вельмі блізка сябраваў з Ляўковічамі, бавіў з імі вольны час, часта бываў у іхнай хаце, з вокнаў якой цёплымі летнімі вечарамі па вёсцы пад акампанемент раялю разліваліся песні ў два галасы. Парай былі яны надта прыгожай, і ўлетку 1939 года вёска чакала вяселля. Але потым выбухнула вайна, якая разлучыла закаханых новай мяжой: Забэйду яна заспела ў Варшаве, а Стася з сваімі блізкімі пасля верасня 1939 года апынулася “пад саветамі”. Вацэк памёр, а сёстраў як класава варожых элементаў выслалі ў Казахстан. Толькі ў 50-х гадах, пасля смерці Сталіна, яны змаглі вярнуцца ў Шэйпічы, але неўзабаве выехалі ў Польшчу. Так лёс назаўсёды развёў Міхася Забэйду-Суміцкага і Стасю Ляўковіч.

Вернемся, аднак, у трыццатыя гады. Пад час наведванняў Вільні Міхась блізка пасябраваў з Рыгорам Шырмам (абое, дарэчы, народзінцы Пружаншчыны, землякі). Але, пэўна ж, не зямляцтва адыграла галоў-

* *Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 166, аркуш 11.*

ную ролю ў іх працяглым сяброўстве, а найперш — любоў да роднае песні. Тады ж у спевака завязалася цеснае сяброўства і з Максімам Танкам. Забэйда пазней прызнаваўся, што менавіта гэтыя знаёмствы дапамаглі яму ўтрымацца на той дарозе, па якой ён ужо ішоў: “Гэтая дарога не абяцала вялікае кар’еры, але яшчэ больш збліжала мяне з роднаю песняю (песняю мае маткі), давала магчымасць пашырыць гэтую песню, несці яе ў свет, паказваць яе красу, даваць людзям радасць, узбагачаць гэтую песню і сусветную культуру”*.

Па-рознаму потым склаліся лёсы гэтых людзей, іх жыццёвыя шляхі-дарогі, хоць у тыя гады рабілі яны адну справу, працавалі дзеля адной мэты. Танка і Шырму пасля ўз’яднання Заходняй Беларусі з Савецкай чакалі лаўры, званні, ганаровыя пасады (хоць Шырму, што праўда, усё ж давялося зведаць і халодныя муры Лубянкі, і высылку у Казахстан). Забэйду ж назаўсёды было наканавана жыць на чужыне, адарваным ад Бацькаўшчыны, насіць ярлык “антысавецчыка” і “зрадніка”, стаць персонай нон-грата на сваёй Радзіме. Амаль праз трыццаць гадоў пасля тых віленскіх сустрэч Рыгор Шырма з скрухай пісаў свайму сябру: “Часта думаю пра наш агульны лёс. Так многа перажытага. Але свае здольнасці мы не змаглі цалкам і поўнасьцю аддаць свайму народу, не таму, што не хацелі, а таму, што такое бурнае і цяжкае было “надвор’е”**.

Дзякуючы падтрымцы сваіх прыхільнікаў з ліку палякаў, да якіх артыст, у прыватнасці, адносіў і дырэктара Варшаўскага радыё Эдмунда Рудніцкага, у 1938 годзе Міхась Забэйда-Суміцкі ўпершыню наспяваў на грамафонныя кружэлкі дзесяць беларускіх народных песняў***: “Ляціць сарока”, “Конь бяжыць”, “Ой, рана куры запелі”, “Шчука-рыба ў моры” (А. Гра-

* Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 128, аркуш 15.

** “...Зазірнуць глыбей у душу беларускага народа”: Лісты Рыгора Раманавіча Шырмы // Мастацтва. 1992. № 12. С. 23.

*** Раней беларускіх кружэлак не было. Ёсць толькі звесткі, што на кружэлках, якія выпускаліся ў 1930 годзе ў Маскве, сярод песняў розных народаў у запісах і выкананні Ірмы Яўнзем былі і тры беларускія (Ірма Яўнзем / Автор-сост. Е. Грошева. М.: Фонд Ірины Архиповой, 2001. С. 470. (Жемчужины мира музыки)).

чанінаў), “Як памерла матулька”, “Рабіна”, “Лявоніха” (А. Туранкоў), “Зялёны дубочак”, “Чаму мне ня пець”, “А ў лесе, лесе” (М. Анцаў). Гэта была сапраўдная падзея, бо, як пісаў Шырма, гэтыя песні “разышліся і вандруюць далёка за межамі бацькаўшчыны да нашых братоў-эмігрантаў у Францыю, Амэрыку, Аргенціну, пояць іх там сваёй жыватворчай сілай, дарагім вадгалоскам далёкай роднай зямлі”*. Гэтыя кружэлкі карысталіся вялікай папулярнасцю і на радзіме, у Заходняй Беларусі. Улады нават пачалі асцерагацца такой папулярнасці “мужыцкіх” песняў. Так, на Баранавіцкім радыё, напрыклад, іх забаранілі выпускаць у эфір.

Тады ж Міхась Забэйда наспяваў на кружэлкі і дзве польскія песні — “Куявяк” і “Одэйдзь, Ясю, од окенка” у апрацоўцы Нававейскага. Цікавым падаецца наступны факт. Неўзабаве пасля таго ў Польшчу прыехала этнаграфічная экспедыцыя з Японіі. Выбіраючы нешта з польскага фальклёру, яна спыніла сваю ўвагу менавіта на тых песнях, і такім чынам запіс чароўнага голасу нашага земляка трапіў у далёкую ўсходнюю краіну.

Так Міхась Забэйда-Суміцкі, нягледзячы на ўсе перашкоды, стаў у Польшчы адным з самых вядомых канцэртных спевакоў. Шмат якія польскія кампазітары лічылі за гонар, каб іхныя творы выконваў Забэйда. Дый не толькі ў Польшчы гучэлі голас і імя артыста. У яго рэпертуары былі оперы, араторыі, кантаты, песні і раманы розных народаў і стыляў. Ягонныя канцэрты транслявалі радыёстанцыі Парыжа, Лондана, Берліна, Прага, Нью-Ёрка ды іншых буйных гарадоў свету. У 1939 годзе было запланавана вялікае гастрольнае турнэ артыста па Эўропе і Амэрыцы. Аднак перашкодзіла, кажучы па-шырмаўску, “бурнае і цяжкае надвор’е” — пачалася Другая сусветная вайна. Яна захапіла Забэйдзі ў польскай сталіцы — Варшаве. Спявак патрапіў пад град нямецкіх абстрэлаў і бамбёжак. Тут, у разбомбленым горадзе, яго, хворага, знайшоў стрыечны брат Язэп Урбановіч, родны брат таго Івана Урбановіча, з якім Міхась пачынаў калісьці свае “жыццё-

* Шырма Р. Песня — душа народа: 3 літ. спадчыны. Мн.: Маст. літ., 1993. С. 116.

Міхась з маці Аляксандрай.
На адгорце здымка надпіс: “Я з маткай у 1912 годзе ў Ружанах.
(Гэтыя боты, што на мне, зрабіў бацька Язэпа Урбановіча)”

Міхась Забэйда пад час навучання ў Маладзечанскай настаўніцкай
семінарыі. 1915 год

Міхась Забэйда (у цэнтры) з сваімі вучнямі.
Маньжурья. 1920-я гады

 Міхась Забэйда Підпісаны і падпісаны Міхася Забэйда Забэйда Міхася Забэйда Застаўкаючый Пагранічны начальнік училища № В. П. [Signature]	Служба <i>Уездной Окруж.</i> Должность <i>учитель школы</i> Ст. <i>Пограничная</i> Фамилия <i>Забейда</i> Имя <i>Михася</i> Отчество <i>Семенов</i> Подпись владельца <i>М. Забейда</i> (или отметка о его неграмотности) Настояще: удостоверение личности, выдан. <i>30</i> для <i>августа</i> мес. 19<i>20</i> г., действительно по <i>30 августа</i> месяца 19<i>25</i> года. Должность и подпись выдавшего, удостове- рующего <i>начальник Пограничного училища №</i> <i>В. П. [Signature]</i>
--	---

Пасведчанне асобы, выдадзенае 30 жніўня 1920 года.
Станцыя Пагранічная КВЖД

Запрашальны білет на бенефісны спектакль “Царская нявеста”
(М. Рымскі-Корсакаў). 30 сакавіка 1930 года. Харбін

Міхась Забэйда ў ролі Фаўста ў аднайменнай оперы Ш. Гуно.
Харбін. 1929–1932 гады

Міхась Забэйда ў ролі Ленскага (П. Чайкоўскі – “Яўгеній Анегін”).
Познань. 1935–1936 гады

Славути тэатр “Ля Скаля” (La Scala) у Мілане – адзін з найбуйнейшых
цэнтраў сусветнай опернай культуры. З карціны XIX стагоддзя

Фэрнанда Карпі, настаў-
нік спеваў М. Забэйдзі ў
Мілане, у ролі Альфрэда
(Дж. Вэрдзі – “Травія-
та”). На здымку надпіс:
“Міламу, дарагому вучню
сіньёру Міхалу Забэйдзі
на добры ўспамін і з най-
лепшымі пажаданнямі.
Фэрнанда Карпі”. Прага.
7 жніўня 1949 года

Пасля канцэрта хору Р. Шырмы. Другі рад злева направа: дзяяч ТБШ А. Трэпка, выкладчык Віленскай духоўнай семінарыі, сенатар В. Багдановіч, кампазітар К. Галкоўскі, М. Забэйда-Суміцкі, Р. Шырма, А. Луцкевіч. Трэці рад злева направа: С. Паўловіч, М. Танк, С. Станкевіч, С. Глякоўскі, Я. Станкевіч. Вільня. 1938 год

Міхась Забэйда з Стасяй Ляўковіч (стаіць справа), яе сястрой Гэляй (стаіць злева), братам Вацакам (сядзіць першы злева) і вясковай моладдзю пад час прыезду ў Шэйпічы. 1938–1939 гады

М. Забэйда-Суміцкі (у цэнтры) з хорам

Шырмы. Вільня. 12 снежня 1938 года

Ларыса Геніюш з сынам Юркам. Прага. 1940-я гады.
Здымак з асабістага архіва М. Забэйдзі

Алена Багущая,
близкая сяброўка
М. Забэйды-Суміцкага.
Здымак 1940-х гадоў

Národní divadlo v Praze

v budově **Národního divadla**

V úterý 18. června 1940 o 19. hod., konec po 22. hod.
131. hra (22. úterní) v předpl.

Michal Zabejda-Sumický j. h.

Petr Iljič Čajkovskij:

Eugen Oněgin

Opera o 3 dějstvích (7 obrazech). S textem podle básně Puškinovy, překladem M. Červinkové-Riegrové.

Řídí: **Milan Zuna**. Výprava: **M. Dobužinský**. Choreografie: **Josef Jenčík**.

Eugen Oněgin	Zdeněk Otava	Major	Ladislav Chmel
Larina, statkářka	Marta Krásová	Zářecký	Karel Kalaš
Tatjana } její dcery	Ada Nordenová	Triquet	Karel Hruška
Olga	Štěpánka Štěpánová	Guillot	Antonín Novotný
Filipěvna, chůva	Marie Veselá	Vyslanec	Emil Bergman
Lenský	Michal Zabejda-Sumický j. h.	● Tance: Zdeňka Zabylová a celý sbor baletní.	
Kniže Gremin	Lubomír Višegonov		

Po třetím a pátém obraze delší přestávka. Mezi představením přístup do hlediště přísně zakázán.

Фрагмент афішы спектакля “Яўгеній Анегін” (П. Чайкоўскі)
з аўтографам М. Забэйды. Прага. 1940 год

Міхась Забэйда-Суміцкі з Рыгорам Шырмам у Карлавых Варах (Чэха-славацчына). На адгорце здымка надпіс: “Слаўнаму земляку Міхалу Іванавічу Забэйду, мудраму ў мастацтве песнятворчасці, добраму і сар-дэчнаму чалавеку на добры ўспамін з удзячнасцю за хвіліны радасці і асалоды слухаючы спевы. 14.VIII. 1961 г Прага. Р. Шырма”

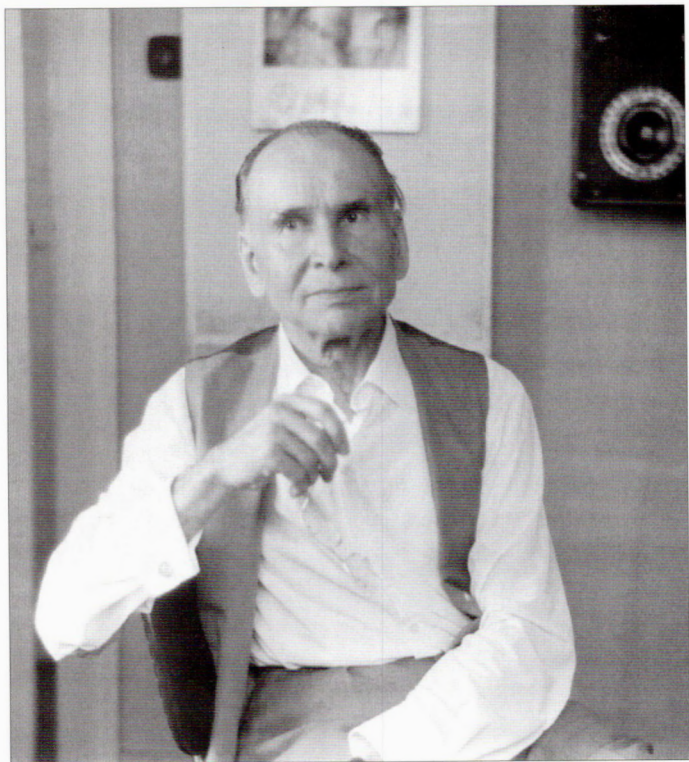
Сустрэча Міхася Забэйдзі-Суміцкага ў Менску на чыгуначным вакзале. Справа з букетам цюльпанаў – Ніна Гілевіч. 1963 год

Кружэлка “Беларускія песні” (Варшава, “Polskie Nagrania”),
наспяваная М. Забэйддам пад час гастроляў у Польшчы ў 1965 годзе

Кружэлка М. Забэйдды “Беларускія песні і рамансы”,
выпушчаная фірмай “Supraphon” (Прага) у 1968 годзе

Міхась Забэйда-Суміцкі ў апошнія гады жыцця (канец 1970-х)

Помнік на магіле Міхася Забэйдзі-Суміцкага на Альшанскіх могілках у Празе (Чэхія)

выя універсітэты”*. Перад вайной ён часта наведваўся на кватэру да Забэйды ў Варшаве. Браты любілі бавіць час разам — паспяваць родныя песні, пагутарыць пра будучыню роднага краю, яго мову і культуру. Апошняе перадваеннае лета яны правялі разам у Шэйпічах. А вайна заспела іх у верасні 1939 года ў Варшаве. Урбановіч з адным сваім таварышам адмыслова прабраўся праз абкружэнне, каб вывесці адтуль брата. Аднак Міхасю Забэйду было так блага, што ён не змог ісці.

У “варшаўскім пекле” ён пражыў амаль год. Быў засыпаны ў разбураным доме, кантужаны на вуліцы, але неяк уратаваўся. У траўні 1940 года артыст атрымаў з Прагі запрашэнне ад Народнага тэатра, куды неўзабаве і пераехаў.

* Язэп Урбановіч (1907—1944) — удзельнік нацыянальна-вызвольнага руху ў Заходняй Беларусі. Па вяртанні з Варшавы на Бацькаўшчыну далучыўся да ўсталявання новай, савецкай, улады, узначаліў Ружанскі райвыканкам, у вайну быў адным з кіраўнікоў падземнага і партызанскага руху на Берасцейшчыне. Загінуў у ліпені 1944 года, літаральна за некалькі дзён да вызвалення.

ВАЕННАЕ ЛІХАЛЕЦЦЕ

*Пераезд з Варшавы ў Прагу * У асяродку беларускай эміграцыі * Як подпіс апынуўся там, дзе яго не ставілі? * Вымушаная адмова працаваць у тэатры * “Беларускі салавей” Міколы Куліковіча-Шчаглова * Новыя запісы беларускіх песняў*

Пераезд Міхасы Забэйды ў чэшскую сталіцу быў не выпадковым: у Празе, як вядома, з 1926 года знаходзіўся на эміграцыі урад Беларускае Народнае Рэспублікі, і спявак, можна меркаваць, знайшоў там блізкіх не толькі па крыві, але і па духу людзей. Хутчэй за ўсё якраз з іх дапамогі ён там і апынуўся. Не апошняю ролю, напэўна, адыграў у гэтай справе Беларускі камітэт самапомачы (БКС), ўтвораны ў 1940 годзе пры Беларускім прадстаўніцтве ў Берліне. Ягонныя філіі паўсталі ў Варшаве, Празе, Вене, Лодзі, Мюнхене і іншых гарадох. Камітэт вёў работу сярод ваеннапалонных і вывезеных на прымусовыя працы беларусаў, шмат каму дапамагаў. І, што праўда, цесна супрацоўнічаў з германскай выведкай і службай бяспекі (СД). Напэўна, Варшаўская ды Пажская філіі БКС і паспрыялі пераезду Забэйды ў чэшскую сталіцу.

Можна адзначыць і той факт, што сярод сяброў БКС было шмат землякоў спевака: тагачасны прэзідэнт Рады БНР Васіль Захарка, Ларыса і Янка Геніюшы, Пётра Бакач — ураджэнцы Зэльвеншчыны, недалёкай ад родных мясцін Забэйды. У гэтых людзях спявак знайшоў падтрымку на першым часе, яны дапамаглі суайчынніку абжыцца на новым месцы, арганізоўвалі першыя канцэрты. Пасля Варшавы яго здароўе было нікуды не вартае, таму лекарскія сувязі Янкі Геніюша былі вельмі дарэчы і дапамаглі за кароткі час стаць на ногі, увайсці ў творчую форму.

Напачатку Міхась Забэйда з поспехам выступаў у тэатры. 12 кастрычніка 1940 года ў Празе адбыўся ягоны першы канцэрт. “У напоўненым Сметанавым зале, дзе было больш за тысячу слухачоў, першы раз прагучэла і беларуская песня...”, — з гонарам узгадваў пазней спявак. Чэшская музычная крытыка вельмі добра адгукалася на выступы Забэйды, адзначала, што ён “найбольшага поспеху, натуральна, дасягнуў беспадобна дасканалым выкананнем украінскіх і беларускіх народных песень, незвычайнаю, цудоўнаю красою якіх умее захапіць уважлівага слухача і становіцца сапраўдным будзіцелем, прапагандуючым вечныя вартасці народнай творчасці з вялікім поспехам”*.

Такія поспехі, аднак, не зусім цешылі акупацыйны рэжым — у хуткім часе з Берліну спевака пачалі абвінавачваць у тым, што ён займаецца славянскай прапагандай. Становішча яшчэ больш ускладнілася пасля таго, як Германія напала на Савецкі Саюз.

Тут якраз да месца згадаць пра ўдзел самога Міхася Забэйды-Суміцкага ў згаданым вышэй Беларускім камітэце самапомачы. Гэты ўдзел застаўся б, магчыма, і незаўважным, каб не адна рэч, што пазней адыграла няўдзячную ролю ў далейшым лёсе як самога Забэйды, так і ягоных тагачасных сяброў і паплечнікаў.

Як вядома, Пражская філія БКС 27 чэрвеня 1941 года з нагоды нападу Германіі на СССР паслала Адольфу Гітлеру прывітальную тэлеграму ад беларусаў, што жылі ў пратэктарате Чэхія і Маравія. У тэлеграме ўдзельнікі сходу выказалі “Канцлеру Нямецкай Імпэрыі і Яго непераможнай Нямецкай Арміі найлепшыя пажаданні ў дзеле знішчэння нямецкага і нашага ворага — камуністычна-жыдоўскага рэжыму на Усходзе Эўропы, а гэтым самым поўнага асвабоджэння Беларускага і іншых народаў...”**. Забэйда быў удзельнікам таго сходу, дзе абмяркоўвалася і прымалася тэлеграма, аднак ва ўспамінах пра гэта не згадвае. Паводле “Сповідзі” Ларысы Геніюш, удзельнікаў сходу проста ашукалі: сабралі няведама чаго, Янку Геніюша, не даў-

* Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 128, аркушы 18—19.

** Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 267, аркуш 1.

шы апамятацца, абралі старшынёй сходу. Прысутныя пратэставалі, што Камітэт Самапомачы — арганізацыя непалітычная, подпісаў сваіх пад пратаколам не ставілі. Але пасля гэтых подпісы апынуліся там выведзенымі пад капірку*.

Ларысу Геніюш з мужам Янкам у сакавіку 1948 года арыштавалі і вывезлі ў СССР, дзе прысудзілі да 25 гадоў зняволення. Міхася Забэйдзі такі лёс мінаваў — 23 сакавіка 1950 года Міністэрства унутраных спраў Чэхаславакіі адмысловым лістом паведаміла спеваку пра скасаванне абвінавачванняў па ягоным удзеле ў Беларускай камітэце самапомачы. Што праўда, гэты шлейф цягнуўся за артыстам, паводле ягонага прызнання, усё астатняе жыццё: “але ўсё жыццё адчуваю пяццю на шыі. Адгэтуль усе мае інфаркты і іншыя хваробы”***.

Вернемся, аднак, у 1941 год. Неўзабаве пасля нападу Германіі на Савецкі Саюз Міхася Забэйдзі-Суміцкага выклікалі ў Берлін і прапанавалі ўзначаліць беларускія радыёперадачы на Берлінскім радыё. Не атрымаўшы згоды, праз тры дні дазволілі вярнуцца ў Прагу. А там чакала іншая “прапанова”: у аддзеле нямецкай прапаганды заявілі, што далейшая праца ў тэатры магчымая толькі пры ўмове, што спявак “праявіць сябе палітычна”. Міхась Забэйдзі не пайшоў на гэта, спаслаўшыся на слабое здароўе. Давялося адмовіцца і ад тэатра. “Фашысты стараліся натраўляць адзін народ на другі, каб выкарыстаць іх спрэчкі ў сваіх інтарэсах. Я стараўся песняю людзей з’ядноўваць, стараўся закрануць найдалікатнейшыя, найскрыцейшыя, найлепшыя струны чалавечага сэрца. Таму я спяваў і на роднай мове таго народа, перад якім выступаў” — пісаў пазней артыст***.

Ад гэтага часу Забэйдзі-Суміцкі стаў ездзіць з канцэртамі па запрашэннях. Неаднойчы наведваў і Беларусь, тройчы быў у Менску. Пад час аднаго такога гас-

* Геніюш Л. *Сповідзь*. Мн.: Маст. літ., 1993. С. 43.

** Беларускае дзяржаўнае архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 318, вопіс 1, справа 62, аркуш 52.

*** Беларускае дзяржаўнае архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 128, аркуш 20.

трольнага турнэ па Бацькаўшчыне ў Ваўкавыску спявак ізноў сустрэўся з маці. Прывёз яе туды Уладзімір Урбановіч. Міхасю давялося тлумачыць родным, чаму спявае ў той час, як ідзе такая бязлітасная, жорсткая барацьба. Ён быў перакананы, што песня рабіла сваё, што яна абуджала ў людзях найлепшыя пачуцці, “празбуджала волю да барацьбы за вызваленне ад акупантаў”. Зрэшты, не толькі песняй Забэйда ўдзельнічаў у той барацьбе. Паводле сведчанняў удзельніка партызанскага руху Георгія Казляка, пад час наведвання з канцэртамі Ваўкавыска Забэйда няраз праз Уладзіміра Урбановіча перадаваў партызанам грошы на медыкаменты і іншыя патрэбы*.

Як ужо адзначалася, гады Другой сусветнай вайны — даволі супярэчлівы і складаны перыяд у жыцці Міхася Забэйды-Суміцкага. Абвінавачванні ў супрацоўніцтве з германскімі ўладамі гучаць і па смерці артыста. Як можна было ездзіць па акупаванай тэрыторыі? Як можна было спяваць у той час, калі рэкамі лілася кроў? А ўдзел восенню 1942 года ў Дажынках, што ладзіліся акупацыйнымі ўладамі ў Менску?.. А фатаграфаванні разам з нямецкімі афіцэрамі ды рознай іншай публікай?..

Адказы на гэтыя і многія іншыя пытанні, магчыма, захоўваюцца ў спецархівах. Зрэшты, калі б было там нешта, што дужа магло б скампраментаваць спевака, то можна не сумнявацца, што гэты кампрамат быў бы даўно скарыстаны.

Паводле ўспамінаў Забэйды, за вайну яму шмат давялося зведаць непрыемнасцяў ад гітлераўскага рэжыму: правакавалі, затрымлівалі, арыштоўвалі. Так, у прыватнасці, з прызнанняў артыста даведваемся, што ў 1944 годзе проста на шпітальным ложку на яго надзелі кайданы і павялі ў цемру: «Вось тады я “пазнаёміўся” са “слаўным” Пэчкавым палацам — гняздом гестапа, з Панкрацкаю турмою і, нарэшце турмой ў Бенешове... Гэта была Кальварыя, якая пакінула след на ўсё жыццё...»**. Далей Забэйда піша ўжо аб пры-

* Казляк Георгі. Успаміны // *Прыватны архіў айтара.*

** *Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 128, аркуш 27.*

ходзе Чырвонай арміі, аб Пражскім паўстанні, у якім браў удзел. Якім чынам і калі быў вызвалены з турмы — не згадвае, як не ўдакладняе даты самога зняволення. Між тым, вядома, што вясной 1944-га ў Вільні спявак пазіраваў мастаку Пётру Сергіевічу пры маляванні свайго партрэта*. Менавіта ў 1944 годзе Міхась Забэйда, можа як ніколі раней за час вайны, быў надзелены ўвагай прэсы, нагодай чаму былі 15-я ўгодкі ягонай пяснярскай працы. У прыватнасці, з прэсы даведваемся пра юбілейны канцэрт, што адбыўся 21 траўня 1944 года ў Вільні, у зале Вялікага гарадскога тэатру на Пагулянцы; пра канцэрт у Ваўкавыску і два канцэрты ў Беластоку ў чэрвені—ліпені, адзін — “выключна для нямецкай публікі”, які “даў магчымасць немцам бліжэй пазнаць душу беларускага народу, яго нацыянальныя імкненні, яго народную нядолю”. Менавіта ў гэтым годзе выйшла ў “Беларускай газэце” ужо згаданая манаграфія Міколы Шчаглова “Беларускі салавей”. А 17 студзеня 1945 года ў артыкуле “Беларуская песня ў Бэтховэнскай залі” беларуская газета “Раніца”, што выдавалася ў Берліне, паведамляла пра ўдалы канцэрт Міхася Забэіды-Суміцкага, што адбыўся 13 студзеня ў сталіцы Трэцяга Райху**. Тады сама, у студзені 1945 года, на берлінскай радыёстанцыі Забэйда зрабіў запісы (спачатку на магнітафонныя стужкі, а з іх — на кружэлкі) некаторых твораў М. Шчаглова-Куліковіча і ягоных апрацовак беларускіх народных песняў пры фартэпіянным акампанеменце кампазітара***. Як бачым, год быў вельмі плённым.

* Ліс А. Цяжкая дарога свабоды: Артыкулы, эцюды, партрэты. Мн.: Маст. літ., 1994. С. 158—159.

** Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 328, аркушы 6—7. Захаваліся, дарэчы, успаміны Мікалая Лосіка, якога ў вайну вывезлі на прымусовую працу ў Нямеччыну і які быў у Берліне на адным з такіх канцэртаў. Присутныя там не маглі стрымаць слёз. Уражанні ад пачутага былі нагэтулькі моцныя і глыбокія, што змянілі жыццё гэтага чалавека: ён стаў сведамым беларусам (Лосік Мікалай. Успаміны // Прыватны архіў Міхася Чарняўскага).

*** Калубовіч А. Крокі гісторыі: Даследаванні, артыкулы, успаміны. Беласток: ГаМакс; Вільня: Наша Ніва; Менск: Маст. літ., 1993. С. 163.

Аднак Пражскае паўстанне і канец вайны заспелі
Забэйдун-Суміцкага ў Празе. Што магло прымусіць яго
застацца, калі была магчымасць падацца на Захад,
сказаць цяжка. Напэўна, не адчуваў патрэбы ўцякаць.

Так ці інакш, старажытная Злата Прага назаўсёды
прытуліла беларускага выгнанніка.

НА ЧУЖОЙ СТАРАНЕ

*Праблемы з новымі ўладамі * Багуцкая ў яго-
ным жыцці * Канцэрт, прысвечаны памяці ма-
тулі * Плата за дабрыню * Запрашэнне на
Радзіму * “Можа, мы не ў той цягнік уско-
чылі?” * Гастролі па Беласточчыне * “Сап-
савалася з тэхнічных прычын”*

З успамінаў спевака мала што можна да-
ведацца пра паваенны перыяд ягонага жыцця. Асноў-
нымі крыніцамі тут з’яўляюцца ягоная эпістальная
спадчына, асабісты архіў ды ўспаміны сяброў, блізкіх
людзей. Вядома, што ў першыя паваенныя гады былі
пэўныя праблемы з новымі ўладамі. Цяжка было ка-
мусьці патлумачыць, давесці, што, спяваючы, ты так-
сама змагаўся з ворагам, “абуджаў волю да бараць-
бы”. Галоўнай прычынай гэтых непрыемнасцяў былі,
безумоўна, кантакты з урадам БНР ды ўдзел у Беларус-
кім камітэце самапомачы. Вядома, што на спевака быў
накладзены штраф у памеры пяцьдзесят тысяч кронаў,
сума па тым часе даволі вялікая. Аднак, як ужо згадва-
лася, пасля доўгіх допытаў, цяганіны, усе гэтыя абві-
навачванні былі афіцыйна знятыя, штраф скасаваны.

Увосень 1945 года Міхась Забэйда пазнаёміўся з
Аленай Скарабагач-Багуцкай, жанчынай, што пакіну-
ла ў ягоным жыцці даволі значны след. Прынамсі, калі
ўжо кранаць асабістае жыццё спевака, то трэба ска-
заць, што гэтую тэму ён не любіў абмяркоўваць, не га-
варыў пра гэта нават з самымі блізкімі сябрамі. Калі
хтосьці і наважваўся задаваць пытанні такога кштал-
ту, то спявак адразу даваў зразумець, што не варта
вярэдзіць раны і намякаў толькі на тое, што меў у сваім
жыцці вялікае каханне, але жыццё разлучыла іх. Каго
пры гэтым ён меў на ўвазе? Хто была тая жанчына, ад
успамінаў пра якую да старасці шчымела сэрца? Пра

гэта мог расказаць толькі сам Забэйда. Адну з іх, настаўніцу Стасю Ляўковіч, мы ўжо згадвалі. А колькі іх магло быць у артыста за часы блукання па свеце? Між тым, пра Багуцкую можна хаця б гаварыць як пра рэальную асобу, як пра жанчыну, якую сапраўды шмат што звязвала з Забэйдам.

Алену Багуцкую пад час вайны разам з бацькамі вывезлі з Украіны на прымусовую працу ў Нямеччыну. У 1945 годзе сям'я Багуцкіх нейкім чынам апынулася ў Чэхіі і на нейкі час спынілася ў Празе, каб паправіць здароўе хворай на сухоты Алены. Знаёмства адбылося на музычнай вечарыне ў кватэры Барыса Лявіцкага, хіміка парфумернай фабрыкі, гэтаксама украінца. Міхася Забэйдзі папрасілі што-небудзь паспяваць. Маці Алены, Лізавета Багуцкая, пагадзілася яму акампанаваць, бо няблага грала на раялі. Так адбылося знаёмства Забэйдзі з сям'ёй Багуцкіх, так пачаўся раман спевака з Ляляй (менавіта гэтак ён яе называў). Цяжка меркаваць, наколькі вялікімі і шчырымі былі пачуцці гэтых людзей адно да аднаго. Вядома ж, яна ганарылася, што звярнула на сябе ўвагу такога паважанага чалавека. Яму ішоў пяты дзесятак, даўно ўжо хацелася нейкай стабільнасці, спакою, сямейнай утульнасці. І гэтую ўтульнасць Забэйда знайшоў у ціхай, дружнай і інтэлігентнай сям'і Багуцкіх. Знайшоў тое, чаго яму даўно ўжо так моцна неставала. Некалькі гадоў пражылі Міхась Забэйда-Суміцкі і Алена Багуцкая у цывільным шлюбе, паводле некаторых звестак былі нават абвянчаныя. Аднак лёс развёў іх.

Ляля была натурай ганарлівай, няўрымслівай, змалку прывыкла камандаваць у сям'і. Міхасю, які за доўгія гады халасцяцкага жыцця прывык да поўнай самастойнасці і незалежнасці, было цяжка падпарадкоўвацца жанчыне, тым больш удвая за яго маладзейшай. Карацей кажучы, і на гэты раз не склалася...

Паўплывалі, што праўда, і вонкавыя абставіны, як ні дзіўна — палітычныя. Паводле Ялцінскіх дамоўленасцяў паміж дзяржавамі—пераможцамі ў Другой сусветнай вайне, савецкія грамадзяне, што апынуліся з розных прычын за мяжой, гэтак званыя рэпатрыянты, павінны былі вярнуцца ў СССР. Сям'я Багуцкіх не дужа

імкнулася туды, і ніхто іх, можна меркаваць, не змушаў бы. Аднак Алена ў 1948 годзе чарговым разам прымае за ўсю сям'ю адназначнае рашэнне — загад Савецкага ўраду у яе разуменні абмеркаванню не падлягаў.

Так лёс назаўсёды разлучыў Міхася Забэйду з Аленай Багуцкай. Але цёплыя дачыненні, як вынікае з іх ліставання, яны захоўвалі да апошняга. “Прывітанне, дарагая Ляля! — пісаў Забэйда. — Пытаешся, хто ў мяне гаспадарыць? Ды я сам. Гаспадарка ў мяне нескладаная. Жыву ў працоўным пакоі. У печцы распаліць умею і пыл выцерці таксама... Чаму не жанюся?.. (Тут я ўздыхнуў...) Але, гэта сапраўды не так проста. Чалавек я не багемны і сям'ю люблю. Але спачатку трэба было вельмі шмат працаваць, каб пракарміць самога сябе і вучыцца... Трэба было дагнаць і апярэдзіць іншых... І вось, калі ўжо здавалася, што магу дазволіць сабе завесці сям'ю, пачалася праклятая вайна. Маю нявесту расстралялі фашысты... У Празе пазнаёміўся з табой, а ты з'ехала... А цяпер каму я патрэбны...”*.

“Добры дзень, дарагі мой Міхась Іванавіч! — адказвала Алена, — Усё ж я вельмі шкадую, што мы не зарэгістравалі наш шлюб у 1945—1946 гадах, калі гэта дазвалялася ўладамі. Можа нам сапраўды суджана было дажываць век разам, гадаваць дзіце там ці тут, на радзіме...”**.

Лёс Алены Багуцкай склаўся драматычна. Па вяртанні на Бацькаўшчыну сям'я асела ў Вінніцы. Алена так і не змагла завяршыць перапыненую вайной вышэйшую адукацыю. Працавала ў абласным аддзеле народнай асветы сакратаром, статыстыкам, інспектарам па кадрах. У 1966 годзе надумала ўступіць у камуністычную партыю, аднак мінулае адыграла тут фатальную ролю: “усплылі” і прымусовая праца ў Нямеччыне, якая прыраўноўвалася тады ледзь не да “ізмены Родіне”, і сувязь з “неблаганадежным” Забэйдам. Скончылася тым, што проста з Вінніцкага абкаму партыі Алену Багуцкую завезлі ў псіханеўралагічную больніцу, дзе

* *Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 132, аркуш 4.*

** *Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 150, аркуш 39.*

паставілі дыягназ — дэпрэсія. Няшчасная жанчына стала пацыентам тады яшчэ нікому не вядомага маладога псіхатэрапеўта Анатоля Кашпіроўскага. Хвароба прагрэсавала і суправаджала яе ўсё астатняе жыццё, стала прычынай трагічнага фіналу ў 1992 годзе.

Увосень 1947 года Міхасю Забэйдзе ад стрыечнай сястры Надзеі Казляк з Шэйпічаў прыйшоў ліст з паведамленнем, што 17 кастрычніка 1947 года не стала ягонай маці. У той дзень ён меў спяваць на пражскім радыё беларускія песні. “Можаце сабе ўявіць, як мне было цяжка, як балела душа, — прызнаваўся пазней артыст у сваім лісце да Марыі Шутовіч, — Хацеў адказацца, ды падумаў, што маці напэўна сказала б, каб не адмаўляўся. І я спяваў, прысвячаючы песні яе светлай памяці. Потым мне казалі, што яшчэ ніколі сваім спевам я не кранаў так за сэрца, як гэтым разам...”*.

У 1948 годзе Міхась Забэйда-Суміцкі атрымаў чэхаславацкае грамадзянства, бо дагэтуль лічыўся грамадзянінам Польшчы. У сваім прашэнні ў польскае консульства артыст пісаў: “...прашу Вашага распараджэння аб выдачы мне неабходнага пасведчання ў тым, што ў сувязі з новымі межамі Польшчы, я, як беларус, не ёсць больш польскім грамадзянінам... Я халасты і адзінокі: з бліжэйшых сваякоў нікога не засталася ў жывых, так што ўсё сваё жыццё прысвячаю мастацтву...”.

Як чалавек сапраўды халасты і адзінокі, а галоўнае — зычлівы, Забэйда аддаў частку сваёй кватэры аднаму чэшскаму інжэнеру. Прайшло няшмат часу, як той разам з сваёй сям’ёй заняў кватэру ледзь не цалкам, а свайго дабрадзця пацясніў у невялікі пакойчык, які і служыў артысту да апошніх дзён і працоўнай, і жыллом, а калі — і кухняй.

Жыццё паціху наладжвалася, спявак стаў перыядычна выступаць на радыё і ў канцэртах, выконваў народныя беларускія песні, песні чэшскіх, славацкіх, расейскіх, украінскіх кампазітараў. У тым часе на Пражскім радыё працаваў кампазітар Альберт Пэк, які веў аддзел народнай музыкі. Пэка дужа зацікавілі паказаныя Забэйдам беларускія песні, і па просьбе

* *Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 140, аркуш 8.*

спевака ён зрабіў апрацоўку некаторых з іх: “Зялёны дубочак”, “Ды ўжо сонейка”, “Ой, валы мае”, “Замуж пайсці”, “Ой, ляцелі гусі ды з-пад Беларусі”, “Ой, у лесе”, “Калыханка”, “Ой, пайду я лугам, лугам”. Забэйда выканаў іх разам з сімфанічным аркестрам, якім дырыжыраваў Пэк. Гэтыя песні часта гучэлі на Празкім радыё.

Калі ў Прагу сталі даходзіць песні савецкіх кампазітараў, спявак адбіраў усё, што падыходзіла яму па голасе. Многія з гэтых песняў прагучэлі ў Празе ўпершыню менавіта ў выкананні Забэіды. Так, у Клубе кампазітараў, а пасля па радыё прагучэлі пяць раманаў Шастаковіча і “Дзесяць санетаў Шэкспіра” Дз. Кабалеўскага. Дарэчы, у сваім архіве спявак захаваў аўтограф Кабалеўскага на нотах: “Першаму выканаўцу гэтага цыкла за межамі Савецкага Саюза — таварышу Міхаілу Забэйдзе на добрую памяць аб сустрэчы ў Празе. 16.V.1957. Д. Кабалеўскі”. У рэпертуары артыста з’явіліся творы Хачатурана, Шапорына, Чуркіна, Аладава, Пукста, Багатырова, Салаўёва-Сядога, Макравусава ды іншых савецкіх кампазітараў.

У 1959 годзе спявак атрымаў ад Празкага акруговага народнага камітэта па справах школ і культуры дазвол на правядзенне прыватных урокаў вакалу. Вучні — асаблівы гонар Міхася Забэіды. Сярод іх артысты В. Фенцлова, К. Вонэшова, Л. Фаркова, А. Наліваеў, педагогі Г. Брож, Л. Маржыкава, Г. Цорт. Многія з іх потым дасягнулі немалых вяшчынь у мастацтве, з удзячнасцю ўспаміналі свайго настаўніка і, што самае галоўнае, сталі ў Чэхаславацкім папулярызатарамі беларускае песні, прадаўжальнікамі Забэйдавай справы.

Былі і такія вучні, што наведвалі ўрокі Забэіды інкогніта — незадаволеныя сваімі настаўнікамі, хоць і не менш прызнанымі і вядомымі майстрамі спеваў. Каб не пакрыўдзіць іх ці не ўгнавіць, спевакі-пачаткоўцы таемна хадзілі да Забэіды і атрымоўвалі тое, чаго ім не ставала.

Пасля таго як таталітарны савецкі рэжым даў першыя трэшчыны і ў СССР пачалася гэтак званая хрушчоўская адліга, паступова сталі наладжвацца кантакты з Радзімай, узнавілася перапіска з сябрамі, найперш Рыгорам Шырмам і Максімам Танкам, з’явілася і шмат

новых адрасатаў. Беларускія пісьменнікі, дзеячы культуры, бываючы ў Празе, мелі за шчасце і гонар пабачыцца з славутым суайчыннікам, пагасцяваць у ягоным невялікім пакойчыку па вуліцы Польскай, 12. Аспірантка біялагічнага факультэта БДУ Надзея Батурыцкая, якой пашчасціла пад час стажавання ў Карлавым універсітэце ў Празе пазнаёміцца з спеваком у 1965 годзе апісвала гэты пакойчык так: “...Маленькі, хоць і ўтульны, завалены нотамі, кнігамі, пісьмамі, часопісамі і фотаздымкамі з лепшымі людзьмі беларускай зямлі. Мініяцюрны раяль, вялікі радыёпрыёмнік, сервант і стол. Замест ложку канапа. Старая, як Прага, люстра, смешная лямпа. І ўсюды падарункі, узнагароды. Тут і вянкi з лентамі, і карціны яго вучняў, і бюст спевака, зроблены жонкай яго вучня, і букет старых кветак, і толькі ўчора падараваная лілея. Стол засялялі беларусы...”*. І кожны наведнік гэтага пакойчыка быў зачараваны шчырасцю, дабрынёй, гасціннасцю гаспадара — той сапраўды быў рады кожнаму земляку, кожнай вестачцы з Радзімы, прымаў усіх як добрых знаёмых і найлепшых сяброў.

Пра спевака пачалі патроху ўспамінаць на Бацькаўшчыне. На беларускім радыё ў 1961 годзе выйшла нават некалькі перадач з песнямі ў выкананні Забэйд-Суміцкага і з уступным словам Рыгора Шырмы пра артыста. Была задума напісаць пра Забэйдку кнігу, папрасілі артыста прыслаць успаміны. Шчыры і даверлівы, спадар Міхась ахвотна адгукнуўся на просьбу з Радзімы. Разам з успамінамі, якія “мелі служыць толькі арыяднінай ніткай пры напісанні тае кніжкі”, даслаў шмат іншага матэрыялу: водгукі, праграмы, арыгіналы лістоў. Ніякай кніжкі ніхто так і не ўбачыў, а калі праз чатыры гады спявак папрасіў вярнуць выразку з аднаго часопіса, яму адказалі, што ўсё даўно вярнулі, “мусіць, Вы забыліся”.

Цікава, што як толькі з імя спевака ў Савецкім Саюзе было знятае табу, пра яго ўспомнілі ўсе, каму даводзілася ў жыцці сустракацца з артыстам. У Прагу адзін за адным пайшлі поўныя цеплыні і павагі лісты

* *Рогач П. Мужным мне нялёгка быць... // Дзеяслоў. 2006. № 5. С. 272.*

ад суродзічаў, ад тых, хто захапляўся чароўным Забэйдавым голасам у Заходняй Беларусі ў 30-х гадах, ад тых, каму надарылася пачуць Забэйдку пад час ягоных прыездаў у акупацыю. Быў сярод іншых і такі, даволі адметны, ліст:

“Добры дзень, Міхаіл Іванавіч! Аднойчы ў эфіры прагучэў голас дыктара, які аб’явіў перадачу пра Міхася Забэйдку. Гэтая перадача зрабіла на мяне ашаламляльнае ўздзеянне, расхвлявала да глыбіні душы... Ёсць людзі, якія пасля сустрэчы пакідаюць пра сябе назаўсёды след у памяці. Для мяне такі чалавек ёсць Вы, Міхаіл Іванавіч. Без сумневу, Вы той самы М.І. Забэйда, якога я ведала ў далёкія-далёкія гады... Тады я вучылася ў пачатковай школе, у Кітаі, на ст. Пагранічная. Аднаго дня перад пачаткам заняткаў наша настаўніца зайшла ў клас з нейкім маладым чалавекам вельмі прыемнага выгляду, стройнага і вельмі акуратнага. Яна абвясціла нам, што часова яе заменіць настаўнік Міхаіл Іванавіч Забэйда... Так Вы сталі маім настаўнікам, пра якога захаваўся самыя светлыя ўспаміны, не толькі ў мяне, але і ва ўсёй нашай сям’і... Склаўся так, што Вы калісьці жылі на маёй радзіме, а цяпер я живу на Вашай роднай Беларусі. Прывітанне Вам ад яе... Праз усё жыццё захоўваю найвялікшую павагу да Вас, у мінулым — маленькая дзяўчынка Маша, а сёння — пажылая жанчына, якой шмат давялося перажыць, Марыя Спічкова. Брэст.” Гэты ўнікальны жыццёвы выпадак акрамя ўсяго яшчэ і шмат у чым характарызуе нашага героя.

Дзякуючы намаганням Рыгора Шырмы, Максіма Танка ды іншых дзеячоў беларускай культуры вясной 1963 года былі наладжаныя гастролі Міхася Забэйдку-Суміцкага на Бацькаўшчыне. 1 траўня 1963 года Шырма пісаў у Прагу: “Запланаваны нашы лепшыя гарады — Віцебск, Магілёў, Гомель, Бабруйск, Пінск і іншыя. Спатканне будзеце мець у Кансерваторыі, у Акадэміі Навук, у Саюзе кампазітараў, у Саюзе пісьменнікаў. Не хвалюйцеся, усё будзе добра. Вас тут ведаюць, Вас тут любяць...”*.

* *Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 208, аркуш 10.*

Паводле прызнання самога маэстра, гэтае запрашэнне на Бацькаўшчыну з гастролямі сталася для яго “вялікай ўзнагародаю за ўсё тое, што прыйшлося выпецць, несучы нашу песню ў свет”*.

Пад час прыезду ў Беларусь спявак даў адзінаццаць канцэртаў. Першыя музычныя вечары Міхася Забэйды адбыліся ў памяшканні Саюза кампазітараў БССР і Беларускай дзяржаўнай кансерваторыі для кампазітараў, пісьменнікаў, работнікаў культуры і мастацтва беларускай сталіцы. Затым было гастрольнае падарожжа: Віцебск — Магілёў — Гомель — Пінск — Берасце — Баранавічы — Горадня — Ліда і, нарэшце, пятага чэрвеня — зноў Менск. Пад час гэтага турнэ наведваў маэстра і родныя Шэйпічы, магілу свае маткі, паводле успамінаў землякоў распытваўся пра сваё даўняе каханне Стасю Ляўковіч.

Трэба зазначыць, што арганізацыяй гастроляў спявак застаўся незадаволеным, пра што пазней пісаў Максіму Танку**. Забэйда скардзіўся, што афішы былі вельмі агульныя, на расейскай, дарэчы, мове, як і буклеты, мала пра што казалі недасведчанаму глядачу, дый расклееныя былі рэдка. Таму шмат хто ішоў на канцэрт проста так, з цікавасці. Але выдатны голас, прыемна шчымлівы, незвычайна вабны і пранікнёны спеў, чысцюткая беларуская мова, светлы і зычлівы позірк — усё гэта паланіла прысутных у зале, кранала сэрцы, прасвятляла твары.

А для рэжыму Забэйда-Суміцкі быў асобай непажаданай. Рабілі ўсё, каб на канцэрты прыйшло як мага менш людзей. Неаднойчы ў білетных касах казалі, што білеты ўсе прададзеныя, а пасля зала была напалову пустая***. На канцэрце ж у Баранавічах, як успамінае сведка, большую частку месцаў у зале занялі салдатамі мясцовага гарнізона паходжаннем з Сярэдняй Азіі

* Карпюк І. Лісты праз дзесяцігоддзі: 3 эпістальнай спадчыны пісьменніка Аляксея Карпюка // *Культура*. 1994. 13 сакавіка.

** Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 25, вопіс 2, справа 61, аркуш 1.

*** Грахойскі С. Вярнуўся песняй на радзіму // *Беларуская мінуўшчына*. 1993. № 5-6. С. 67.

і Каўказа*. Здараліся пад час выступленняў і спробы адкрытых правакацый. Паводле сведчання відавочцаў, на канцэрце ў кансерваторыі спадар Міхась з дакорам прамовіў да залы:

— Вось мой акампаніатар, чэх, пахадзіў сёння па вуліцах Мінска, паслухаў, як тут людзі гавораць, і кажа мне: “Пан Міхал, я не ведаю, куды мы прыехалі на гастролі. У вашу Беларусь ці ў Расію? Тут жа ўсе гавораць па-расійску. Можа, мы памыліліся і не ў той цягнік ускочылі?”

У адказ з залы пачуўся чыйсьці голас:

— В самом деле, вы сели не в тот поезд. И давно в нем едете...**

Праз некалькі месяцаў Рыгор Шырма з пачуццём віны пісаў свайму сябру: “Усе мы ўспамінаем Вас і моцна радуемся, што злым людзям не ўдалося нарабіць перашкод”***. Зразумела, што не з самым лепшым настроем пакідаў маэстра Радзіму. Пакідаў назаўсёды, больш у Беларусь ён так і не вярнуўся. Хоць пасля гэтых гастроляў шмат хто з вядомых людзей, якія маглі пераступаць парогі “высокіх” кабінетаў, рупіліся, каб вярнуць спевака на Бацькаўшчыну. Гісторыя з гэтым вяртаннем трохі заблытаная — часам даводзіцца чытаць і чуць, што Забэйда хацеў вярнуцца, марыў дажыць век на роднай зямлі, прасіўся, але не дазволілі. Дакументальна гэта нічым не падцвярджаецца. Але эпістальная спадчына наводзіць на трохі іншую думку: што хацеў і марыў — нічога дзіўнага, але, мабыць, не болей за тое. Пабыўшы на Радзіме, адчуўшы “цёплы” прыём, артыст, відаць па ўсім, прыйшоў да высновы, што спакойней будзе дажыць век там, у Празе, без лішняй згрызоты, цкавання, якога і так за жыццё хапіла. Дый ведаў ён лёсы тых, хто ўжо аднойчы, у 20-х гадах, паверыў савецкай уладзе і вярнуўся на Бацькаўшчыну з той самай Прагі ды транзітам праз Бела-

* Антановіч Лідзія. Успаміны пра канцэрт М. Забэйды-Суміцкага // *Прыватны архіў аўтара*.

** Капыловіч М. Трэхі пра адзіны канцэрт на радзіме // *Народная газета*. 1995. 14 чэрвеня.

*** Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 208, аркуш 14.

русь пайшоў у Сібір. Ведаў і пра лёс Браніслава Тарашкевіча, якога бальшавікі “вызвалілі” з польскай турмы, выменяўшы на Францішка Аляхновіча, а пасля расстралялі як “ворага народа”. Дакладна ведаў і пісаў нават з намёкам на гэта аднаму свайму адрасату. Ці мог ён паверыць, што ўсе тыя жакі засталіся ў мінулым, што нялюдская сістэма гвалту і тэрору раптам “ачалавечылася”? Не, не мог. Ё меў рацыю.

“Не так даўна быў я ў Мінску і гутарыў з Максімам Танкам аб тваёй справе. — пісаў Забэйдзе ў 1968 годзе з Горадні яго даўні сябар, кампазітар Аляксандр Шыдлоўскі. — Ён сказаў, што вельмі цікавіўся і рабіў захады аб тваім вяртанні на Радзіму ў афіцыйных установах, і ўсюды яму адказалі, што такія старанні павінны рабіцца ад асобы, якая хоча вярнуцца. Так рабілі і робяць усе, хто хоча вярнуцца на Радзіму. Але з апошняга твайго ліста відаць, што ў цябе няма ніякага ў гэтым напрамку намеру.”

«Ці не можа здарыцца такое, што ўсё будзе гатова к прыёму Вас, а Вы адмовіцеся ехаць? — пісала Забэйдзе з Менска прыхільніца ягонага таленту, што мела дачыненне да таго “вяртання”. — Я многае разумею з таго, што Вы гаварылі і аб чым пішаце. Але я бачу нейкія добрыя змены і вельмі веру, што яны дапамогуць нам сустрэцца...»*

Тыя добрыя змены, аднак, нічога не гарантавалі. Да таго ж, хрушчоўская “адліга” мінула, і ніхто не ведаў, што прыйдзе ёй на змену. Забэйда бачыў і выдатна разумеў, што грамадства яшчэ не атрэслася ад змрочнай спадчыны, і менавіта гэтага найбольш асцерагаўся.

Паспрыяць вяртання на Радзіму Забэйдзе абяцала і ўдава Язэпа Урбановіча Бася Кнубавец. Яе слова, як ёй падавалася, слова жонкі партызана — героя вайны, маглі мець нейкую вагу, нечым дапамагчы. Аднак і на гэтую прапанову Забэйда далікатна адказаў: “Пераезд — справа цяжкая. Не варта турбавацца”.

А сэрца безумоўна рвалася на Бацькаўшчыну, Міхась Забэйда-Суміцкі дужа хацеў яшчэ раз наведаць

* *Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 293, вопіс 1, справа 154, аркушы 30, 32.*

Беларусь з канцэртамі. “Хачу вясной ізноў паспяваць на Радзіме, — пісаў ён у студзені 1964 года Максіму Танку. — Гатоўлю новы рэпертуар. Трэба толькі каб Мінск у час звярнуўся ў Госконцерт у Маскве за дазвалам... Спадзяюся, што ў Мінску нехта што трэба робіць. (Так мы перад маім ад’ездам дагаварыліся). Але буду і табе ўдзячны, калі знойдзеш час і зацікавішся гэтай справай бліжэй. Ведаю толькі, што пры добрай арганізацыі мае паўторныя выступленні мелі б яшчэ большы поспех... Памятаю, як у Віцебску па канцэрце слухачы чакалі больш паўгадзіны каля аўтобусу, у якім мяне адвозілі да гатэлю, і казалі, што калі б раней было вядома, хто да іх прыехаў, дык зал не памясціў бы ўсіх, хто хацеў бы паслухаць свае песні.”* Аднак, нягледзячы на ўсе намаганні, паўторныя гастролі так і не адбыліся. Ніхто нібыта катэгарычна не забараняў, але і даволу не давалі. Забэйда доўга спадзяваўся, але дарэмна. На пачатку 70-х гадоў надзея паспяваць яшчэ раз на Бацькаўшчыне згасла канчаткова.

Напрыканцы 1965 года адбыліся гастролі Забэйды Суміцкага ў Польшчы, па Беласточчыне, арганізаваныя Беларускай грамадскай культурна-асветніцкай таварыствам. Хоць на той час дужа падводзіла здароўе, і лекары раілі не ехаць, але спявак не пагадзіўся і на перасцярогі медыкаў адказаў: “Лепш спяваючы памерці, чым плачучы жыць”. Найперш цешыла Забэйду тое, што запрашалі туды, дзе яшчэ нядаўна забаранялі спяваць беларускую песню, смяяліся з яе. Гэта была вялікая маральная перамога. Суправаджаў Забэйду ягоны неадлучны сябар і акампаніатар Здэнак Кажына, адзін з знакамітых піяністаў Чэхаславакіі. Падводзячы вынік гастроляў, беластоцкая газета “Ніва” пісала: “І так. Доўгачаканыя гастролі Міхася Забэйды на Беласточчыне закончыліся. Тызень яго ў нас быў працавіты. Штодзень канцэрт, штодзень у іншай мясцовасці. Умовы для канцэртаў далёкія ад добрых. Недастроеныя піяніна, халодныя залы. Але пясняр трымаўся. Спяваў і, нягледзячы на арганізацыйныя праблемы,

* *Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 25, вопіс 2, справа 61, аркуш 1.*

спяваў добра. Міхалова, Мілейчыцы, Гайнаўка, Сакол-ка, Гарадок. Апошні прыняў Забэйдзю ў Доме культуры імя Кастуся Каліноўскага. Вялікая зала, дзе замест утульнасці пасяліўся холад, як вядома, першы вораг голасу спевака. Было б у парадку, каб пясняр адказаўся выступаць у такіх умовах, але Міхась Забэйда, расціраючы рукі над электрапліткай, спяваў гарадчанам свае песні. Слава пясняру!.. Канцэрт у Беластоку слаўна закончыў пабыўку дарагога госьця ў нас. Сіла Забэйдавай песні панавала непадзельна. У днях наступных пасля канцэртаў знаёмыя дзяліліся ўспамінамі. Перад сном і рана па беластоцкіх кватэрах гаварылася аб Міхась Забэйдзе”*.

Пад час гэтай паездкі Міхась Забэйда ў канцэртнай зале Варшаўскай філармоніі з спецыялістамі “Польскіх награнь” пад акампанемент слаўтай лодзінскай капэлы мандаліністаў пад кіраўніцтвам Эдуарда Цюкшы наспяваў на кружэлку адзінаццаць беларускіх народных песняў: “Ай, мама, мама, чаго я плачу” (А. Туранкоў), “Ой, рана, рана куры запелі”, “Конь бяжыць, зямля дрыжыць”, “Шчука-рыба ў моры” (А. Грачанінаў), “Чырвоная калінанька”, “Малады дубочак” (С. Казура), “Ой, дожджык ідзе”, “Кукавала зязюлька” (К. Галкоўскі), “Каліна” (А. Туранкоў), “Калыханка” (А. Пэк), “Хлопец пашаньку пахае” (М. Крэсё).

У 1966 годзе маэстра збіраўся наведаць з канцэртамі Вільню. Там жыло шмат прыхільнікаў ягонага таленту, былых сяброў, людзей, якія выдатна ведалі артыста яшчэ з 30-х гадоў: Зоська Верас, Янка Шутовіч, Пётра Сергіевіч, Лявон Луцкевіч ды іншыя. Ёхны клопат аб арганізацыі прыезду і канцэрту Забэйдзі застаўся без выніку. “Атрымаў з Вільні пісьмо. З маімі выступленнямі выйшла, як і з паўторным падарожжам на Радзіму. Кажуць, “памог” Мінск...” — распачна скардзіўся спявак у лісце да М. Плавінскага.

Пры канцы 60-х гадоў Забэйда-Суміцкі чарговым разам апынуўся ў эпіцэнтры гучных падзеяў. У кампартыі Чэхаславацкай распачаўся рух за рэформы, у грамадстве ўсё мацней і смялей гучэлі патрабаванні

* *Лейчык В. Песня не мае граніц // Ніва. 1965. 14 лістапада.*

рэабілітацыі ахвяраў палітычных рэпрэсій, якіх за паўтара дзесяцігоддзя камуністычнага рэжыму ў краіне налічвалася блізу сямідзесяці тысяч чалавек. Кіраўніцтва рабіла захады па дэмакратызацыі партыйных і дзяржаўных структур. У студзені 1965 года ЦК КПЧ ухваліў распрацаваны Інстытутам эканомікі АН Чэхаславакіі план эканамічных рэформаў, які прадугледжваў мадэрнізацыю вытворчага працэсу шляхам дэцэнтралізацыі, удзел рабочых у кіраванні прадпрыемствам ды іншыя прагрэсіўныя крокі. На пачатку 1968 года Антанін Новатны быў пазбаўлены пасады першага сакратара ЦК кампартыі, а затым і прэзідэнта краіны. Кіраўніцтва партыяй і дзяржавай перайшло ў рукі рэфарматараў: Аляксандр Дубчак стаў першым сакратаром ЦК, Людвік Свобода — прэзідэнтам краіны, Олдржых Чэрнік — старшынёй ураду. Рух за дэмакратызацыю палітычнага і эканамічнага жыцця Чэхаславаччыны, вядомы з гісторыі як “Пражская вясна”, набраў незвычайны размах — у краіне разгортвалася шырокая дыскусія аб рэфармаванні грамадства, узніклі незалежныя ад кампартыі грамадскія аб’яднанні. Нягледзячы на запэўніванні новага кіраўніцтва краіны ў тым, што Чэхаславаччына па-ранейшаму застаецца вернай сацыялізму і Варшаўскаму дагавору 1955 года, Савецкі Саюз убачыў у “Пражскай вясне” небяспеку для ўсяго “сацыялістычнага лагера”, успрыняў яе як трэшчыну ў хаўрусе таталітарных камуністычных рэжымаў. Пасля беспаспяховых патрабаванняў з боку СССР “навесці парадку самі і з ініцыятывы Савецкага Саюза 21 жніўня 1968 года ў Чэхаславаччыну ўвялі войскі дзяржаў-удзельніц Варшаўскага дагавору (СССР, Балгарыі, Венгрыі, ГДР, Польшчы). Кіраўніцтва КПЧ вывезлі ў Маскву, дзе змусілі яго “нармалізаваць сітуацыю”. Пад ціскам СССР рэформы пачалі згортваць, рэфарматараў адхілілі ад улады, распачаўся пераслед актыўных удзельнікаў “Пражскай вясны”. У грамадстве, што цалкам натуральна, узмацніліся антысавецкія настроі.

Як ставіўся да ўсіх тых бурлівых падзей Забэйда-Суміцкі, невядома. Аднак нехта палічыў спевака за-

надта “прасавецкім”, і ўсё наспяванае ім за час жыцця ў Празе было знішчанае — мноства песняў розных народаў і кампазітараў, у тым ліку і савецкіх, “залаты” фонд Пражскага радыё, як пісаў сам Забэйда, “мая вялікая кніга”, — усё гэта “сапсавалася з тэхнічных прычын” (так пазней патлумачылі)*. Аднавіць удалося далёка не ўсё.

Што праўда, палітычныя віхуры, якія бушавалі ў Чэхаславацчыне і вакол яе, не перашкодзілі з’яўленню у тым самым 1968 годзе новай кружэлкі Міхася Забэйды. Яна змяшчала сямнаццаць песняў беларускіх кампазітараў: “Сасонка” (М. Аладаў / Я. Купала), “Лета” (М. Аладаў / Я. Купала), “Накцюрн” (М. Аладаў / П. Трус), “Ходзіць дзеўчына па воду” (П. Падкавыраў / А. Русак), “Ноч” (А. Спаскі / М. Багдановіч), “Ты прыйдзі” (М. Чуркін / Я. Купала), “Вечар” (А. Туранкоў / А. Гурло), “Летам за парканам” (А. Туранкоў / М. Танк), “Лета” (А. Туранкоў / Ф. Чарнушэвіч), “Слуцкія ткачыхі”, “Маладыя гады” (А. Туранкоў / М. Багдановіч), “Ціха, так ціха” (М. Забэйда-Суміцкі / М. Танк), “Па-над лесам” (У. Алоўнікаў / А. Русак), “Любы мой, прыйдзі” (Р. Пукст / М. Машара), “Ці грэх цябе любіць” (К. Галкоўскі / З. Бядуля), “Пад цёмным ляском” (А. Багатыроў / П. Глебка), “Маладая Беларусь” (К. Галкоўскі / Я. Купала).

Забэйду вельмі хацелася, каб гэтыя песні гучэлі і на Бацькаўшчыне, але колькі пра гэта ні прасіў, каму толькі ні пісаў — усё безвынікова. «Шкада, што Мінск не скарыстаў з майго падарожжа ў 63 годзе на Радзіму і там не зрабілі грамзапісаў. Мусіць забыліся, што чалавек не вечна жыве... Дзіўная ствараецца сітуацыя: пісьменнікі прысылаюць мне кнігі з надпісамі “Нашай народнай гордасці Міхалу Забэйду-Суміцкаму”. Паэты прысвячаюць свае вершы. Замежная крытыка залічае да найлепшых выканаўцаў народнае песні. А на Радзіме ні пабачыць, ні пачуць мяне ніхто не можа. Думаеце, што гэта бюракратызм? Мне здаецца — нешта іншае... Магу тут зрабіць новую даўгаігральную

* *Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд 318, вопіс 1, справа 62, аркуш 52.*

пласцінку беларускіх песняў, калі Беларусь замовіць хаця б 600 экзэмпляраў. Савецкі Саюз купляе ў Чэхаславакіі кожны год каля 200 000 пласцінак. Вот варта жа пастарацца, каб у гэту лічбу вайшло 600 пласцінак беларускіх. Здаецца, справа простая і не трудная... Думаю, што на восем мільёнаў беларусаў можна замовіць 600 пласцінак! Тады буду і на свет глядзець весялей, бо ўжо пачынаю думаць, што ўся мая праца была дарэмнай...»* Аднак гэтая справа, "простая і не трудная", так і не зрушылася з месца.

* Плавінскі М. Міхась Забэйда-Суміцкі ў маім жыцці // Маладосць. 1993. № 4. С. 232–236.

“ДАРЫЦЬ ЛЮДЗЯМ РАДАСЦЬ”

*Не зважаючы на перанесеныя інфаркты * Ба-
гатае ліставанне з Бацькаўшчынай * “Магу
яшчэ даваць людзям радасць сваімі песнямі” *
Апошнія гады жыцця * “Няма ўжо сярод нас
вялікага песняра...” * Калыханка як рэквіем *
Запавет нашчадкам*

І ўсё ж, нягледзячы ні на што, маэстра ніколі не траціў аптымізму, веры, да апошніх сваіх дзён заставаўся перакананым жыццялюбам. Хоць узрост ужо пераваліў на восьмы дзесятак, не зважаючы на перанесеныя інфаркты, працягваў выступаць з канцэртамі, з радасцю адгукаўся на кожную прапанову ці запрашэнне, перадаваў сваё майстэрства маладым.

Вельмі ўражае багаты эпісталярны архіў спевака — лісты сваякоў, сяброў, знаёмых і зусім незнаёмых яму людзей. Сярод пісьмаў вядомых дзеячоў беларускай культуры і літаратуры, такіх як Максім Танк, Рыгор Шырма, Уладзімір Караткевіч, Зоська Верас, Ніл Гілевіч, Сяргей Грахоўскі, Сяргей Панізнік, знойдзеш і лісты ад беларусаў-эмігрантаў з Лондана, ЗША, Канады, лісты настаўніка Ваўкавыскай сярэдняй школы № 2 Аляксандра Лабунскага і вучня 10-га класа Гудзевіцкай сярэдняй школы Алеся Сканца ды шмат іншых. Адарванаму ад Радзімы песняру гэтыя лісты грэлі сэрца, таму ён стараўся даць кожнаму адказ — акуратным, старанна выведзеным почырмам, што сведчыць пра павагу да кожнага адрасата. Увогуле, трэба адзначыць, што Міхась Забэйда-Суміцкі быў майстрам эпісталярнага жанру, можа так сталася па волі лёсу — гэта была яго адзіная сувязь з Бацькаўшчынай, з дарагімі яму людзьмі. З ягонага ліставання мы і можам даведацца, чым ён жыў свае апошнія гады, што яго турбавала, што цешыла. Найлепей даць слова яму самому.

«Беларусы — людзі не практычныя. Загарацца, напішуць прыгожы верш ці нарыс, і на гэтым звычайна канчаецца. Наш век патрабуе іншага. Трэба за справаю хадзіць і хадзіць...» (з ліста да М. Плавінскага).

«Памалу родныя песні забываюцца, як забываецца і родная мова... На восем мільёнаў народа восем тысяч часопіса “Полымя”... Аб нацыянальнай культуры народа рашаюць эканамічныя і палітычныя ўмовы» (з ліста да М. Плавінскага).

«Напэўна, сярод нашага таленавітага народу знойдзецца нехта, хто ў лепшых умовах будзе пашыраць нашу песню далей. Жадаю яму поспехаў. Я жыву “як гарох пры дарозе”. Хто ішоў, той і скубнуў...» (з ліста да М. Плавінскага).

«Столькі хацелася зрабіць ў жыцці, але не здолеў нават завесці сям’і. І што па мне астанецца? Пару плітак <пласцінак>, пакуль не разаб’юцца...» (з ліста да М. Плавінскага).

«Лекаў тут маем вельмі многа, і я шмат іх спалыкаў, але “даходзіць бензін”. Дактары кажуць, што маю зменшаную сардэчную рэзерву... А калі сэрца працуе кепска, та “на беднага Макара ўсе шышкі валяцца”. Хаджу толькі памалу і то няпэўнымі крокамі... Але яшчэ магу дайсці ў сталоўку без кійка, магу купіць троху патрэбнае ежы, прыбраць у пакойчыку-працоўні і, галоўнае, магу яшчэ даваць людзям радасць сваімі песнямі...» (з ліста да М. Танка).

«У вольную хвіліну іду ў Рыгровы парк палюбавацца дзяццямі, паглядзець у іх чыстыя, нявінныя вочы, адазвацца на іх шчырую ўсмешку, адвесці душу і ад усяго сэрца пажадаць ім поўнага шчасця, каб яны ніколі не ведалі проклятае вайны» (з ліста да М. Танка).

«Чытаю Максіма Танка “Хай будзе святло!” і Янку Брыля “Вітраж”, якія мне прыслалі свае апошнія кніжкі з вельмі цёплымі сардэчнымі пажаданнямі. Сёння атрымаў новы зборнік паэзіі Ніла Гілевіча, якога таксама вельмі люблю чытаць. Прыгожае пісьмо напісала з Радзімы Жэня Янішчыц. Адным словам, пакуль што мяне не забываюць і маё сэрца поўніцца ўдзячнасцю да іх» (з ліста да С. Грахоўскага).

Пісьмы, віншавальныя паштоўкі на адрас Міхася

Забэйды сапраўды былі цёплыя і шчырыя, поўныя захаплення і замілавання гэтым чалавекам і бязмежнай удзячнасці яму.

“Я жадаю Вам жыць яшчэ доўга-доўга, — пісаў Уладзімір Караткевіч з нагоды 80-годдзя спевака ў сваім лісце да яго, — Вы рабілі сваю добрую справу і рабіце яе яшчэ і яшчэ. А мы любілі, любім і будзем Вас любіць... Няхай Вы і надалей застанецеся для нас сімвалам нашай вясны, нашым пеўчым драздом, голасам самой зямлі нашай”.

Маэстра дзякаваў усім за цёплыя словы і пажаданні, аднак разумеў і адчуваў, што ягонае сонца няўмольна коціцца да небасхілу. «Жыву, але адчуваю, што “мялю з апошняго”...» — пісаў ён да Зоські Верас яшчэ за чатыры гады да свае смерці.

Пры канцы снежня 1981 года ў дом № 12 на вуліцы Польскай, як заўсёды перад святамі, з розных куткоў свету, а найбольш — з роднай Беларусі, ішлі поўныя шчырасці, любові і павагі, з найлепшымі пажаданнямі і зычэннямі віншаванні з Калядамі ды Новым годам. Ні прачытаць, ні адказаць на іх артыст ўжо не мог. Апякунка Забэйдавай адзіноты Надзея Кастэцкая рассылала тым часам па ўсіх вядомых ёй адрасах жалобнае паведамленне: “Сумуем і плачам, і не можам паверыць, што няма ўжо сярод нас нашага дарагога Міхася, чудоўнай душы чалавека, вялікага песняра...”

Памёр Міхась Забэйда-Суміцкі 21 снежня 1981 года. Пахавалі яго сябры і музычная грамадскасць Прагі на Альшанскіх могілках. Пад час развітання з артыстам, як рэквіем, гучэла ў запісе на кружэлцы тая самая, вядомая тысячам слухачоў, калыханка:

Спі, сыночак міленькі,
Галубочак шызанькі.
Мой Міхаська будзе спаць,
А я буду калыхаць...
А-а, а-а, лю-лі.
А-а, а-а, лю-лі...

Пад гукі матчынай песні ў сваім жа выкананні вялікі беларус Міхась Забэйда развітаўся з гэтым светам, пакінуўшы нам, сваім нашчадкам, заповіт: *“Лепшай маёй кнігай з’яўляюцца мае песні. Трэба зрабіць*

так, каб іх чулі і тыя, дзеля каго яны наспяваны. Ніякая кніга не скажа таго, што скажа песня, выкананая сапраўдным мастаком. Песня — гэта душа народа, да якога і я належу. Трэба раскрываць гэтую душу, паказваць яе якасці іншым народам. Тады нас будуць шанаваць і любіць. А мы будзем абагачаць і сябе, і сусветную культуру. Хай гэта будзе хоць па маёй смерці, але гэта мусіць быць!"*.

* Плавінскі М. Міхась Забэйда-Суміцкі ў маім жыцці // Маладосць. 1993. № 4. С. 243.

МУСІЦЬ БЫЦЬ!

(замест заканчэння)

Не баючыся перабольшыць, можна сказаць, што Міхась Забэйда-Суміцкі — выдатная і фенаменальная постаць як у гісторыі беларускага нацыянальнага мастацтва, так і ўвогуле ў беларускай гісторыі.

Гэта чалавек, які толькі пятнаццаць дзіцячых гадоў пражыў на Радзіме, спяваў на сямнаццаці мовах свету, а не забыўся, не зрокся роднай мовы. І хоць нідзе і ніколі адмыслова не вывучаў яе, выдатна ёю валодаў.

Гэта чалавек, які праз усё сваё жыццё пранёс з сабой калыханку маці, узнёсшы яе на вяршыню мастацтва, расчульваў ёю сэрцы тысяч людзей.

Гэта чалавек, які, дасягнуўшы вялікіх вышыняў у оперным мастацтве, пакінуў яго, ахвяруючы сваёй артыстычнай кар’ерай. Пакінуў, каб служыць роднай песні, каб паказваць яе багацце і прыгажосць усяму свету і, разам з тым, сцвярджаць душэўнае багацце і моц свайго народу.

Выбар, які зрабіў Забэйда ў 30-х гадах, быў сапраўды вялікай ахвярай. Цяжка ўявіць сабе, як трэба любіць свой народ, сваю зямлю, каб дзеля служэння ім пакінуць тое, да чаго так упарта імкнуўся, тое, да чаго праз такія церні прабіваўся, тое, у чым дасягнуў вялікіх поспехаў, — оперу. Ён так і не раскрыў, не рэалізаваў сябе напоўніцу як оперны спявак. І прычына таго — не толькі жыццёвыя віхуры, што кідалі спевака па свеце. Ён свядома збочыў з заповітнага шляху, бо палічыў больш патрэбным прыкласці свой талент у іншым — у народнай песні, выдатна разумеючы, што пра оперу было і будзе каму паклапаціцца. Але хто паклапоціцца пра родную беларускую песню?! У оперы ён не адзін, а тут — калі не ён, дык хто ж?! Не так часта Бог дае народу талент такога маштабу, такой велічыні, і Забэйда-Суміцкі, разумеючы гэта, палічыў патрэбным

пакласці яго на алтар служэння сваёй Айчыне. У гэтым ён убачыў сваю місію. У гэтым якраз і палягае яго феномен, яго грамадзянскі вычын.

Ці належна ацэнены гэты вычын намі, нашчадкамі, тымі, дзеля каго Міхась Забэйд-Суміцкі так бярог найвялікшае багацце — родную песню, ахвяруючы ўсім уласным? Хутчэй — не.

Імя спевака фактычна па-ранейшаму знаходзіцца ў Беларусі ў забыцці. Не ведае беларус гэтага імя. А адкуль яму ведаць?.. І галоўнае не тое, што не ўшанавана яно ў назове тэатраў, музычнай акадэміі, школы ці вуліцы. Хоць, вядома, у іншай дзяржаве любы мастацкі калектыў палічыў бы за гонар насіць імя такога майстра. І не пра мемарыяльныя дошкі, гранітныя помнікі марыў пясняр (хоць, вядома, заслужыў)... Ягоны помнік — ягоная творчасць, ягоная песня. А яе і сёння не чуваць у Беларусі.

Можа, таму і атрымліваецца, што сённяшнія “зоркі” эстрады не тое што не хінуцца да роднай песні — роднай мовай не саромеюцца публічна грэбаваць.

Імя Міхася Забэйд-Суміцкага паціху вяртаецца на Радзіму, праўда, надта ж ужо паціху... Да стагоддзя спевака ў ягонай роднай вёсцы, у Шэйпічах, быў адкрыты памятны знак — вялізны валун з сціплай мемарыяльнай дошкай. Да гэтай жа даты “Белпошта” выпусціла адмысловы канверт, а Беларуская музычная альтэрнатыва — кампакт-дыск з песнямі Забэйд (апошняя стала сапраўды падзеяй). Аднак мала, неадравальна мала зроблена намі дзеля ўшанавання памяці артыста. Да сёння застаецца не выкананым адзін з галоўных Забэйдавых заветаў — маэстра хацеў, каб па смерці яго абавязкова перавезлі ў Беларусь, у родную зямлю.

Гаворачы пра Забэйд-Суміцкага, нельга не згадаць і іншых рупліўцаў, што плённа працавалі на той жа ніве. Яны, можа, у чымсьці не дасягнулі такіх вышыняў, але гэтаксама прыносілі немалую славу зямлі, што іх нарадзіла. Імёны іх, праўда, яшчэ ў большым забыцці.

Ці вядомы каму сёння, акрамя вузкага кола спецыялістаў, сын лагойскага цесляра, саліст Марыінскага

імператарскага тэатра, дублёр Фёдара Шаляпіна бас Вячаслаў Селях-Качанскі? А між іншага, менавіта ім у 1927 годзе была пастаўленая на сцэне БДТ-1 (сёння — Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы) першая ў XX стагоддзі беларуская опера “Русалка”. Менавіта пад час ягонага дырэктарства ў БДТ-1 драматычная пастаноўка п’есы Р. Кобеца “Гута” была прызнана лепшай на Усесаюзнай алімпіядзе тэатраў. За што ж у такім забыцці? Няўжо ж не змываецца пастаўленае машынай гвалту і тэрору сумных 30-х гадоў кляймо “нацдэма”?.. Ці за тое, што ў вайну быў на акупаванай тэрыторыі ды займаўся сваёй справай — тэатрам, а пасля эміграваў у ЗША?..

А можа, ведаюць у Беларусі народзінца Наваградчыны Пётру Конюха, які распачаў сваю творчую кар’еру ў 35-гадовым узросце і тым не менш здолеў узняцца да высокіх мастацкіх вышыняў? У пасляваенны перыяд ягоны бас гучэў у самых славетных залах Рыма, Лондана, Брусэля, Мюнхена, Нью-Ёрка. І беларуская народная песня абавязкова прысутнічала ў кожным(!) канцэрце гэтага знакамітага спевака. Дый творы суветнай класікі, выкананыя Пётрам Конюхам па-беларуску, выклікалі шквал воплескаў у слухачоў Аўстраліі і Амэрыкі, Швейцарыі і Галандыі, Нарвегіі ды Новай Зеландыі. Конюх таксама мроіў вярнуцца на радзіму і аддаваць толькі ёй усяго сябе, але нават мара выступіць з канцэртаў на Бацькаўшчыне засталася няздзейснай.

Ці, можа, памятаюць пра баса-барытона Паўла Пракапеню, які ў 30-х гадах XX стагоддзя быў у Польшчы адным з самых вядомых і шанаваных оперных спевакоў. А між іншага, радзіма Пракапені — тая самая Ружаншчына, а менавіта вёска Заполле, што літаральна за некалькі кіламетраў ад Забэйдавых Шэйпічаў. У адрозненне ад Забэйды-Суміцкага, які прыехаў у санацыйную Польшчу ўжо знаным спеваком і ў многім дзякуючы гэтаму мог займаць цвёрдую беларускую пазіцыю, Пракапеня, які падлеткам працаваў у парабках на панскіх кухнях, выбіўся на оперную сцэну менавіта дзякуючы палякам, у тым ліку і Яну Кепуры. А таму, прыняўшы каталіцтва, і сплочваў ім пасля напоўніцу сваёй адданай творчасцю. Што праўда, і тыя

заўсёды ўмелі належна ацэньваць: за выдатнае выкананне польскіх вайсковых ды іншых песняў спявак атрымаў ордэны з рук прэзідэнта Масціцкага, а таксама ад генералаў Сікорскага і Андэрска. Пракапеню яшчэ да вайны слухалі Варшава і Вена, Мілан і Рым. Памёр спявак у Нью-Ёрку, на Манхэтэне, забыты Бацькаўшчынай, а ягоны магутны бас застаўся ў памяці хіба толькі запольскіх старажылаў, якім калісьці даводзілася слухаць спевы свайго славутага земляка.

Імя Паўла Пракапені ў большай ступені належыць да шматлікага шэрагу тых знакамітых беларусаў, хто ўзбагачаў чужую культуру, чый талент дзеля розных абставін “не спатрэбіўся” Бацькаўшчыне. У гэтым кантэксце можна згадаць і спявачку (кантральта) Ганну Мейчык, якая нарадзілася ў Менску ў 1875 годзе. Па заканчэнні Пецябургскай кансерваторыі яна працавала ў тэатрах Расеі, Украіны. У 1908 годзе яе запрасілі ў тэатр “Ля Скаля”, з 1913 года спявала ў “Мэтраполітэн-опэры” ў Нью-Ёрку, затым канцэртавала ў Эўропе. Ад 1922 года Ганна Мейчык жыла ў Злучаных Штатах Амэрыкі, кіравала вакальнай студыяй у Нью-Ёрку.

Мы шмат што мелі, можа нават болей за іншых. Многа страцілі, але нямала яшчэ й засталася. А шмат што трэба вярнуць. І гэта будзе вернута. Няхай не так хутка, як хацелася б, але будзе. Як сказаў бы Міхась Забэйда-Суміцкі, *мусіць быць!*

З М Е С Т

УСТУП	5
НА ПАРОЗЕ ЖЫЦЦЯ	9
<i>(Дзе нарадзіўся Міхась Забэйда? • Пра бацькоў нашага героя • Шэйпічы — дарагі сэрцу куток • Першае далучэнне да музыкі • “Ад маці я пераняў любоў да песні” • Нялёгкая сіроцкая доля • У Маладзечанскай настаўніцкай семінары • Вайна)</i>	
БЛУКАННЕ ПА СВЕЦЕ	15
<i>(Набліжэнне лініі фронту • Эвакуацыя • Ізноў у Маладзечанскай семінары — у Смаленску • З Сібіры — у Маньчжурію • Расейскі горад у Кітаі • На Юрыдычным факультэце • Саліст харбінскай оперы • Ад’езд у Італію • Любімец міланскай публікі)</i>	
ЗНОЎ НА РАДЗІМЕ	28
<i>(Матчына калыханка • Прыкрасці ў Познані • Папулярызацыя роднай песні праз радзе • Трыумф у Вільні • Гастролі па Заходняй Беларусі • Гучыць у свеце голас спевака • Першыя кружэлкі з беларускімі песнямі • Закаханых разлучыла вайна)</i>	
ВАЕННАЕ ЛІХАЛЕЦЦЕ	36
<i>(Пераезд з Варшавы ў Прагу • У асяродку беларускай эміграцыі • Як подпіс апынуўся там, дзе яго не ставілі? • Вымушаная адмова працаваць у тэатры • “Беларускі салавей” Міколы Куліковіча-Шчаглова • Новыя запісы беларускіх песняў)</i>	
НА ЧУЖОЙ СТАРАНЕ	42
<i>(Праблемы з новымі ўладамі • Багуцкая ў ягоным жыцці • Канцэрт, прысвечаны памяці матулі • Плата за дабрыню • Запрашэнне на Радзіму • “Можна, мы не ў той цягнік ускочылі?” • Гастролі па Беласточчыне • “Сапсавалася з тэхнічных прычын”)</i>	
“ДАРЫЦЬ ЛЮДЗЯМ РАДАСЦЬ”	57
<i>(Не звважаючы на перанесеныя інфаркты • Багатае ліставанне з Бацькаўшчынай • “Магу яшчэ даваць людзям радасць сваімі песнямі” • Апошнія гады жыцця • “Няма ўжо сярод нас вялікага песняра...” • Калыханка як рэквіем • Запавет нашчадкам)</i>	
МУСІЦЬ БЫЦЬ! (замест заканчэння)	61

НАШЫ СЛАВУТЫЯ ЗЕМЛЯКІ

Серыя акадэмічная

Навукова-папулярнае выданне

Горбач Алесь

ПЕСНЯЙ ДАВАЎ ЛЮДЗЯМ РАДАСЦЬ

Міхась Забэйда-Суміцкі

Рэдактар *Яўген Машкойскі*

Макетаванне *Наталя Апанасевіч*

Мастацкае афармленне *Віталь Катовіч*

Тэхнічны рэдактар *Алесь Дрыбін*

Карэктар *Юлія Казлоўская*

Падпісана ў друк 05.12.07. Фармат 84×100 1/32. Папера афсетная. Гарнітура літаратурная. Ум.-друк. арк. 3,32+0,78 укл. на крэйд. паперы. Ул.-выд. арк. 4,0. Наклад 1000 паасобнікаў. Замова № 107.

Выдавец і паліграфічнае выкананне НВК «Тэхналогія».

ЛВ № 02330/0133466 ад 09.02.05. 220007, Мінск, вул. Ляўкова, 19.

Выйшлі з друку ў 1988–2007 гг.

Грыбкоўскі В., Гапоненка В., Кісялёў У. Прафесар электраграфіі і магнетызму

Пра Якуба Наркевіча-Ёдку (1847–1905), адкрывальніка электраграфіі і бяздротавай перадачы электрычных сігналаў

Мархель У. Вяшчун славы і волі

Пра Уладзіслава Сыракомлю (1823–1862), выдатнага паэта-дэмакрата

Галакціёнаў С., Яцкевіч Г. Рыцар навукі з Нянькава

Пра Уладзіслава Дыбоўскага (1838–1910), таленавітага даследніка прыроды і фалькларыста

Арлоў У. Асветніца з роду Усяслава

Пра Еўфрасінню Полацкую (~ 1110–1173), беларускую асветніцу і рэлігійную дзяячку

Юхо Я. За вольнасць нашу і вашу

Пра Андрэя Тадэвуша Касцюшку (1746–1817), кіраўніка паўстання супраць маскоўскага панавання

Грыцкевіч В. Адысея наваградскай лекаркі

Пра Саламею Русецкую, знакамітую лекарку і падарожніцу XVIII стагоддзя

Процька Т. Эксперыментатар з Беластоцкай гімназіі

Пра Кароля Чаховіча (1832–1902), таленавітага вучонага-фізіка

Казбярук У. Светлай волі зычны звон

Пра Алеся Гаруна (1887–1920), выдатнага паэта, змагага за незалежнасць Беларусі

Тарасаў С. Чарадзеі сёмага веку Траяна

Пра Усяслава Чарадзея (1044–1101), аднаго з найславнейшых полацкіх князёў

Гусак А. Практычная механіка і “Мёртвыя душы”

Пра Мікалая Ястрэбскага (1808–1874), вучонага-інжынера, таленавітага літаратара

Саверчанка І. Канцлер Вялікага Княства

Пра Лева Сапегу (1557–1633), слаўтага палітычнага дзеяча, рэдактара Статута 1588 года

Бельскі А., Ткачоў М. Вялікае мастацтва артылерыі

Пра Казіміра Семановіча (~ 1600–1651), вынаходніка шматступеневай ракеты

Сагановіч Г. Айчыну сваю баронячы

Пра Кастуся Астрожскага (1460–1530), слаўтага гетмана

Арлоў У. Прысуд выканаў невядомы

Пра Ігната Грынявіцкага (1856–1881), рэвалюцыянера-нарадавольца

Каханоўскі Г., Каханоўскі А. Руплівец нашай стара-светчыны

Пра Яўстаха Тышкевіча (1814–1873), заснавальніка беларускага крэязнаўства

Дабравольскі В. Да ісціны — найпрасцейшым шляхам

Пра Васіля Ермакова (1845–1922), таленавітага вучонага-матэматыка

Гапоненка В. У пошуках гармоніі Сусвету

Пра Івана Ярकोўскага (1844–1902), таленавітага вучонага-фізіка

Юхо Я., Емяльянчык У. “Нарадзіўся я ліцьвінам...”

Перапрацаванае і дапоўненае выданне пра А. Т. Касцюшку

Процька Т. Даследчык таямніцаў святла

Пра Аляксандра Садоўскага (1859–1923), таленавітага вучонага-фізіка

Саверчанка І. Апостал яднання і веры

Пра Язэпа Руцкага (1574–1637), выдатнага пісьменніка, педагога і рэлігійнага дзеяча

Янушкевіч Я. Неадменны сакратар Адраджэння

Пра Вацлава Ластоўскага (1883–1938), выдатнага палітычнага і культурнага дзеяча

Ярмоленка В. За даляглядам Айкумены

Пра Івана Чэрскага (1845–1892), славутага географа і падаарожніка

Гапоненка В., Кіштымаў А. Уладар гранічнага холаду

Пра Жыгімонта Урублеўскага (1845–1888), таленавітага вучонага-фізіка

Процька Т. Пакутнік за веру і Бацькаўшчыну

Пра Мітрапаліта Мельхісэдэка (1876–1931), прыхільніка незалежнасці нашае праваслаўнае царквы

Чарняўскі М. Правадыр крылатых вершнікаў

Пра Яна Кароля Хадкевіча (1560–1621), славутага гетмана

Болатаў А., Рыздзейскі Г. Ахвяруючы сябе Бацькаўшчыне

Пра Аркадзя Смоліча (1891–1938), знакамітага вучонага-географа і нацыянальнага дзеяча

Лебедзева В. Пуцявінамі змагання і пакутаў

Пра Палуту Бадуюву (1885–1938), дзяржаўную і палітычную дзяячку.

Сіцька З. Чалавек, які збіраў камяні

Пра Ігната Дамейку (1802–1889), геолога, мінералага, нацыянальнага героя Чылі.

Чарняўскі М. Як пошуг маланкі

Пра Расціслава Лапіцкага (1928–1950), кіраўніка антыкамуністычнай моладзевай арганізацыі.

НАШЫ СЛАВУТЫЯ ЗЕМЛЯКІ

Шэйнічы – дарагі сэрцу куток

“Ад маці я пераняў любоў да песні”

Па навуку ў Маладзечна

Вайна. Эвакуацыя

З Сібіры – у Кітай

Навучанне на Юрыдычным
факультэце

Далучэнне да опернага мастацтва

Любімец міланскай публікі

Трыумф у Вільні

Першыя кружэлкі
з беларускімі песнямі

Закаханых разлучыла вайна

У асяродку эміграцыі

Праблемы з новымі ўладамі

“Можа, мы не ў той цягнік
ускочылі?”

Калыханка як рэквіем

ISBN 978-985-458-151-4

9 789854 581514